

आसाद एनापसि [प्रोढाकरिता]

स. ग्रं. सं. ठाणे

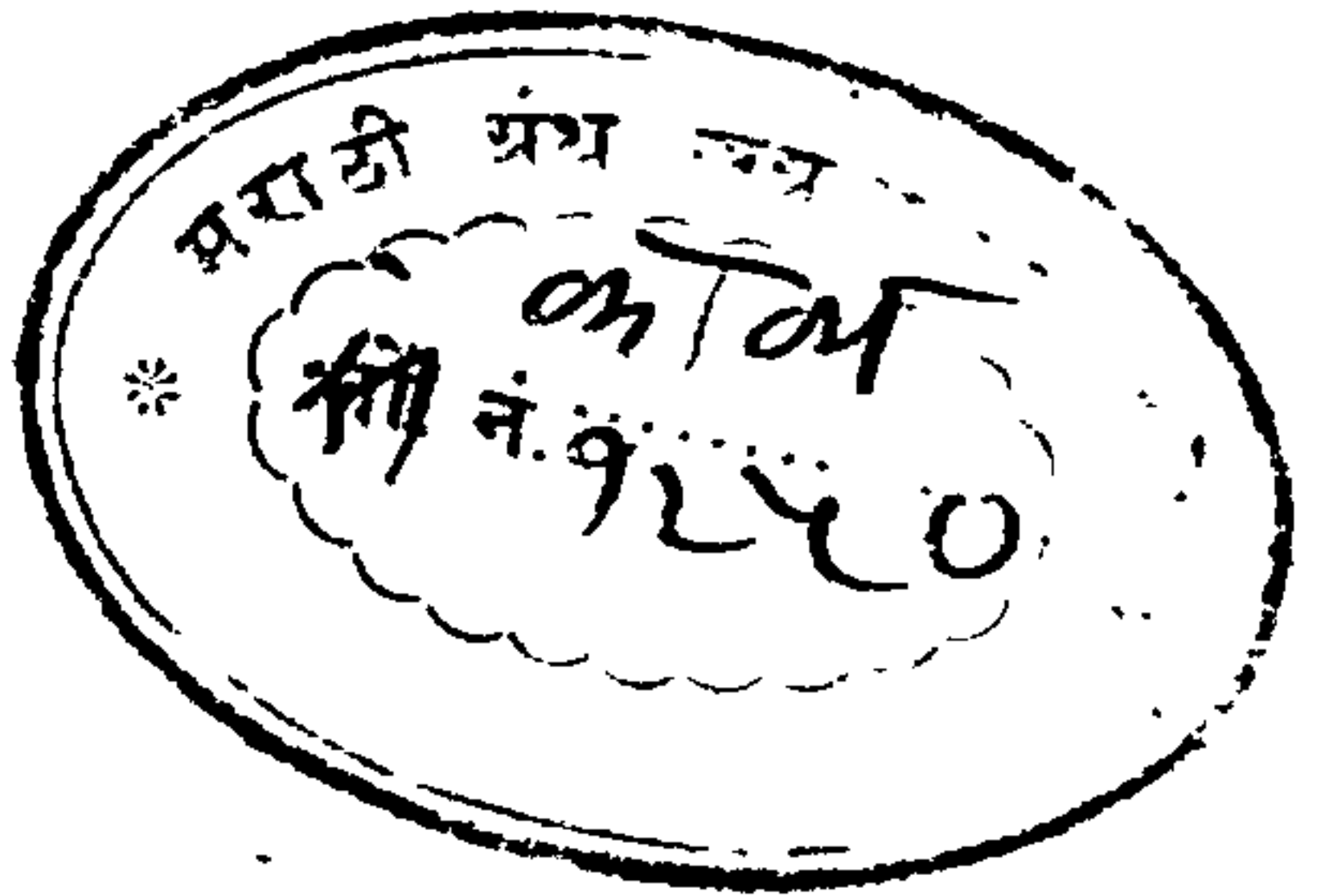
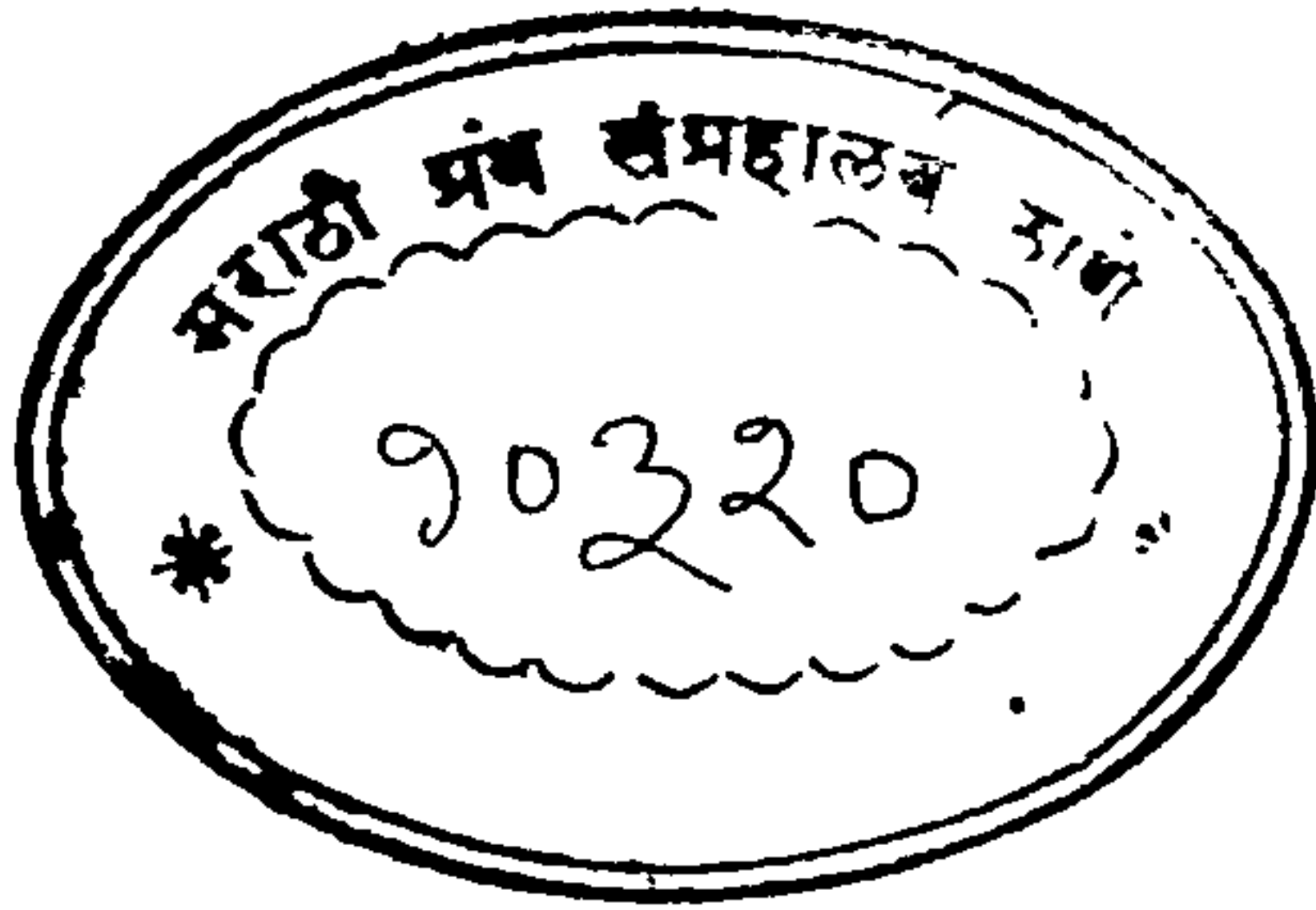
विषय. काल्य
सं. नं. ३५

१९४०

—दा. वि. जोशी
(असाद)

१२४५

१०३२०

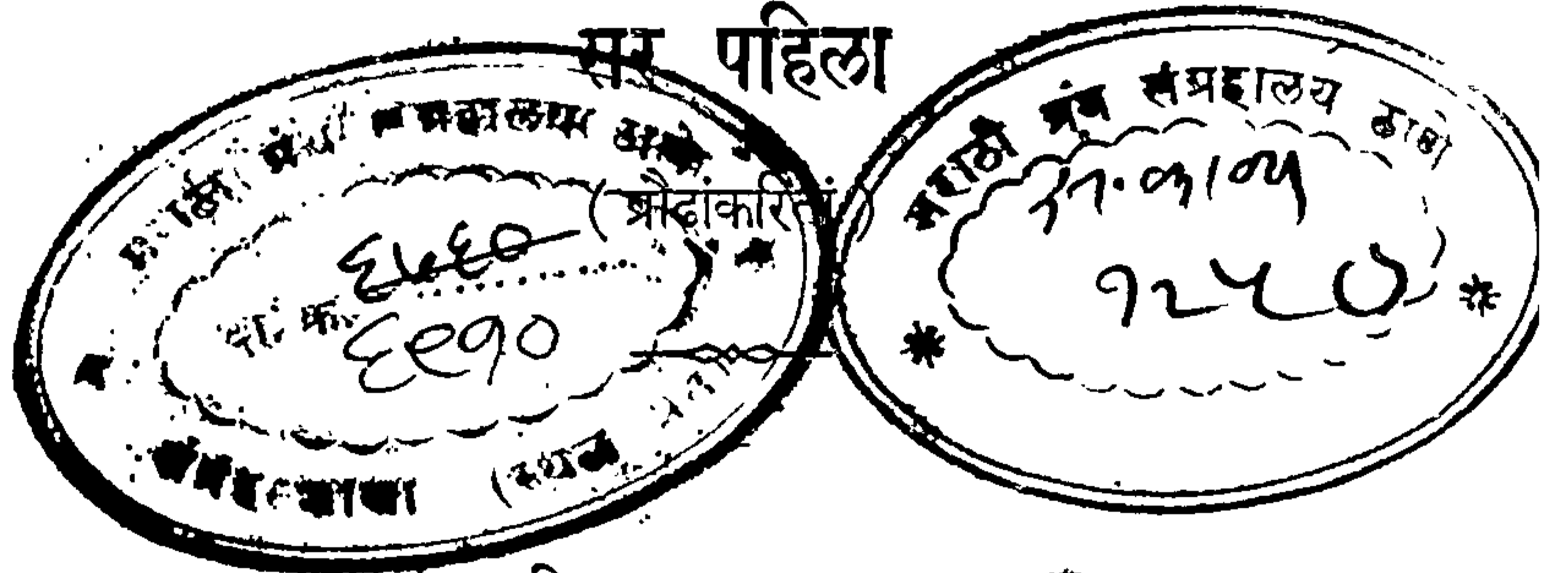
वाग्भूषण-भांडार : अलंकार १ ला

दामोदर विनायक जोशी एवैव 'आमोद'

विरचिता

आमोद-रत्नावलि

सम पहिला

: पुस्तकें मागविण्याचा व पत्रव्यवहाराचा पत्ता- :

व्हरायटी ट्रेड्स् एजन्सी

पोस्ट बॉक्स नं. ३५९०, गिरगांव, मुंबई

मूल्य २ रुपये

मुद्रक—रघुनाथ अनंत मोरमकर
श्रीलक्ष्मी-नारायण प्रेस, ३६४ ठाकुरद्वार, मुंबई २

(सर्व हक्क ग्रंथकर्त्यांचे स्वार्थीन)

प्रकाशकः—ए. जी. जोशी अँड ब्रदर्स
बुकसेल्स अँड पब्लिशर्स, झाववाची वाडी, ठाकुरद्वार, मुंबई २

प्रतिभेच्या प्रकाशांत

म्हणें, “ स्वकृतिच्या उणें किमपि एक वर्णो न हो ।

असें तुज कधीं बरें विगतशंक वर्णोन हो ! ” ॥

असेचि अशि भावडी, करिसि कां न अत्यादर ? ।

स्वभक्तसुरपादपा ! हरि ! नसेचि सत्या दर ॥ ६१ ॥

—केकावलि

वडिलांच्या प्रोत्साहनानेंच ‘नवनीता’ दि ग्रंथांतील प्राचीन कवींच्या काव्याचें वाचन व पठण निष्ठापूर्वक करण्याची संवय मला लहानपणापासून जडली. त्यांतच मनन व निदिध्यासन यांची भर पडली, आणि प्राचीन कवींचीच काव्ये हीं माझीं स्फूर्तिस्थानें बनलीं ! मग मलाहि नवीन काव्यविषय सूक्ष्म दृष्टीनें निवडून काढण्याची प्रेरणा होऊं लागली आणि हृदयांत प्रस्फुरित झालेले विचार व भावना मूर्तस्वरूपांत प्रकट होण्यासाठीं आवश्यक ती शब्दरचना सुद्धां हळूहळू चांगली जमूं लागली. तेव्हांपासून व्यासंग सतत चालू ठेवून मीं निरनिराळ्या विषयांवर अनेक कविता लिहिल्या. त्यांतील वेंचक कविताच **आमोद-रत्नावलि : सर पहिला व दुसरा** या दोन्ही स्वतंत्र पुस्तकांत ग्रथित केल्या आहेत. सर पहिला हा प्रौढांकरितां असून, सर दुसरा हा मुलांकरितां तयार केला आहे. हे दोन्ही सर एकदमच छापून प्रसिद्ध करण्याचा सुयोग प्राप्त झाल्याबद्दल मनाला अतिशय आनंद वाटत आहे आणि इतके दिवस स्फूर्तीच्या तन्मयतेत स्वच्छंदपणें घालविलेल्या प्रत्येक घटिकापळाचें सार्थक झालें, असे समाधानाचे निःश्वास सुटत आहेत.

प्राचीन कवींपैकीं कविवर्य मोरोपंत यांच्या काव्याचा मी भोक्ता व भक्तहि आहे, असें सांगण्यास मला निस्सीम अभिमानच वाटतो. साहजिकच ‘पुष्पसंगें मातीस वास लागे’ या कव्युक्तीप्रमाणें पंतांच्या काव्यांतील अनेकविध गुणसमुच्चयापैकीं कांहीं गुण, अत्यंत अल्पांशानें कां होईनात, माझ्या काव्यांत दृग्गोचर होणें अपरिहार्य आहे; इतकेंच नव्हे, तर ‘आमोद-रत्नावलि’च्या पहिल्या सराच्या आरंभी व शेवटींही मीं पंतांच्याच अजरामर काव्यपंक्ति उद्धृत केल्या असून त्यांच्या काव्याशीं असलेला माझा अंतर्बाह्य संबंध अधिक दृढ केला आहे. नागपुरचे कवि प्राध्यापक भवानीशंकर श्रीधर पंडित यांच्याकडून माझ्या दोन्ही पुस्तकांना प्रस्तावना लिहून मागण्याचा योगायोगहि सुदैवानेंच प्राप्त झाला. त्याबद्दल प्रा. पंडित यांनीं

आपल्या 'योगायोगां'त उल्लेख केलाच आहे. कविवर्य मोरोपंतांच्या काव्याची शलाका-परीक्षा काशीक्षेत्रांतल्या पंडितांनी केली होती; त्याप्रमाणे माझ्याहि काव्याची परीक्षा नागपुरच्या प्राज्ञ 'पंडितां'नी केली व त्याला यथोचित गौरविले, याबद्दल मनाला अत्यंत आनंद वाटतो. प्रा. पंडित यांचे मी त्याबद्दल मनःपूर्वक आभार मानतो.

पहिल्या सरांतील कविता रचनेच्या कालानुक्रमाऐवजी शृंगार, वीर, करुण, अद्भुत, हास्य व रौद्र या अमरकोषांतील रसांच्या क्रमाने घेऊन, मग स्वाभाविक वर्णन, नमन व अभीष्ट चिंतन या विषयांवरील कविता त्यांत समाविष्ट केल्या आहेत. त्यामुळे विवक्षित रसाची आवड असलेल्या गुणलुब्ध रसिकांची आयती चांगलीच सोय झाली आहे, यांत शंका नाही. अगदी शेवटी 'रामदास बोटीची जलसमाधि' ही नुकत्याच घडलेल्या अत्यंत शोचनीय प्रसंगावरील कविता जोडून काव्यविषयाला अद्ययावत्पणा आणला आहे.

काव्य करित असतांना अभिजात, अभिराम व अभिनव कल्पनांचा मी सहृदयतेने प्रसंगानुरूप उपयोग केला असून छंदःशास्त्रांतील नियमान्वये च्छ्व, दीर्घ, यति यांकडे नीट लक्ष देऊन व्याकरणशुद्ध रचना करण्याचा परिपाठ पहिल्यापासून कटाक्षाने पाळला आहे. त्याचबरोबर दोन्ही काव्यग्रंथांचे मुद्रण अत्यंत शुद्ध स्वरूपांत, शक्य तितके निर्दोष करवून घेण्याकडेहि मी जास्त लक्ष पुरविले आहे. अशा रीतीने आरंभीच्या श्लोकांत पंतांनी इच्छिल्याप्रमाणे 'म्हणे स्वकृतिच्या उणे किमपि एक वर्णं न हो' ही माझीहि मनीषा शक्य तो परिपूर्ण करण्याचा मी पराकाष्ठेचा प्रयत्न केला आहे. त्यामुळे माझे काव्य वाचतांना व्युत्पन्न रसिकाला कोठेहि अडथळा उत्पन्न झाल्यासारखे वाटणार नाही अशी माझी खात्री आहे.

शेवटी श्रीसच्चिदानंदाच्या कृपेने 'आमोद-रत्नावलि'चे दोन्ही सर छापून येण्याच्या परिणतावस्थेपर्यंत ज्यांनी मजबरोबर सहकार्य केले त्यांचा नाम-निर्देश न करतांच, मनांतल्या मनांत त्यांचे कृतज्ञतापूर्वक स्मरण करून, मी त्यांचे आभार मानतो.-इति शम् ।

रसिकांचा अभिलाषी

मुंबई, ता. २ ऑगस्ट १९४७

दा. वि. जोशी एवैव 'आमोद'

अर्पण-पत्रिका

(वृत्त-सुमंदारमाला)

ज्यांनीं जर्गीं या महद्देवयोगें, सुकार्यार्थ हा देह मातें दिला ।
श्रुती, चर्मचक्षू, तसे ज्ञानचक्षू, जि'हीं शक्य तो बोध संपादिला ॥
हर्दीं प्रस्फुरे स्फूर्ति, जीच्या प्रभावे, जर्गीं स^२त्कृती पावती स^३त्कृती ।
म्ह णोनी अशा मायबापाविना मी,समर्पू कुणा ही बरें मत्कृति ? ॥१॥

—दा. वि. जोशी एवैव 'आमोद'

रचना ता. १६-५-१९४५

- १ ज्यांनीं, या शब्दाचा संबंध श्रुती (कान), चर्मचक्षू व ज्ञानचक्षू यांकडे आहे.
- २ सत्कार
- ३ सुशिक्षित, विद्वान्, ज्ञानी

योगयोग !

‘आमोद-रत्नावली’स मी प्रस्तावना जोडीत आहे, ती केवळ योगायोग म्हणून. योगायोग म्हणण्याचें कारण असें कीं, या कवितासंग्रहाचे निर्माते श्री. दामोदर विनायक जोशी-म्हणजे कवि “आमोद” यांची व माझी आजपावेतों ओळखदेख फक्त एकदांच काय ती झाली होती. त्यानंतर हा कवितासंग्रह छापून झाल्यावर त्यांचा व माझा पत्रव्यवहार झाला, तोहि फक्त एकदां दोनदांच.

सुमारे दोन अडीच वर्षांपूर्वीची गोष्ट आहे. श्री. जोशी हे आपल्या कामधंद्या-निमित्त मुंबईहून येथें आले होते. एके सकाळीं माझ्या मुक्कामाचा पत्ता काढीत काढीत ते माझ्याकडे आले. त्यापूर्वी ‘मनोहर’च्या कोणत्याशा अंकांत इंदूरचे माझे कविमित्र श्री. रा. अ. काळेले यांनीं माझा परिचयलेख लिहिला होता. त्यांत २८ एप्रिल १९०६ या माझ्या जन्मदिनांकाचा निर्देश होता. श्री. जोशी यांच्या अवलोकनांत तो लेख आला होता. त्यांचीहि जन्मतारीख तीच असल्यामुळे माझ्याविषयीं त्यांच्या मनांत एक प्रकारची कुतूहलमिश्रित आपुलकी उत्पन्न झाली होती. पुन्हां माझ्याप्रमाणें त्यांनाहि कवितालेखनाचा नाद असल्यामुळे त्यांच्या संकल्पित कवितासंग्रहास मीं माझे चार शब्द जोडावे अशी त्यांनीं इच्छा व्यक्त केली. ती मीं आनंदानें मान्य केली. ती मान्य करण्याचें कारण अधिकार किंवा सन्मान नसून आपल्याविषयीं आत्मीयता असणाऱ्या एका अनोळखी कविमित्राच्या नवीन स्नेहसंबंधास दृढ करावें हा अंतःस्थ भाव आहे, हें निराळें सांगावयास का हवें ? परंतु हा भाव प्रकट करीत असतांना मला एक गोष्ट स्पष्ट केली पाहिजे; ती ही कीं, श्री. जोशी यांस या कार्यासाठीं माझ्यापेक्षां अधिक निकटचे असे मित्र लाभले असते, तर हें कार्य विशेष उठावदार झालें असतें. ‘मित्रास पत्र’ या कवितेवरून त्यांना तसे मित्र आहेत असें दिसतें. त्या मित्रांच्या गोड आठवणी काढण्यांत व त्यांचीं तजेलदार चित्रें रंगवण्यांत ते दंग होतात. ‘मित्रा ! मित्रसुखाविण अन्यसुख जगांत सर्व नाहीच ’ असा त्यांचा मित्रत्वासंबंधीं अभिप्राय आहे; आणि मी जरी दूरस्थ असलों, तरी त्यांचा एक मित्र आहे. तेव्हां हें कार्य करण्यांत मी धृष्टता करीत आहे असें मला वाटत नाही.

श्री. जोशी हे वृत्तिवंत कवि नाहीत. ते एक हौशी कवि आहेत. कविता-लेखनाचा त्यांना शौक आहे. परंतु कवितालेखन म्हणजेच सर्वस्व असें मात्र ते समजत नाहीत. त्यांच्या कवितांची संख्या अल्प आहे; आणि त्यांतदेखील प्रासंगिक कवितांचें प्रमाण विशेष आहे. किंबहुना श्री. जोशी यांस प्रसंगोपात्त कविता रचणें विशेष आवडतें असें म्हटल्यास तें चूक होणार नाही. म्हणूनच

बारसें, मंगलागौर, सहकारीदेवी, मौंजीबंधन इत्यादि विषय त्यांनीं कवितेसाठीं निवडले आहेत.

श्री. जोशी यांनीं जुन्याबरोबर नव्या काव्याचाहि आस्वाद घेतला आहे. जुन्या कवींपैकीं कविवर्य मोरोपंतांच्या कवितेवर त्यांचा विशेष भर आहे. 'पंतां-' वर त्यांनीं एक 'प्रशस्ति'हि लिहिली आहे. त्यांच्या 'पितृनिधनीं' या काव्यातील पृथ्वीवृत्तांतल्या कविता हें पंतांच्या पृथ्वी-वृत्तांतील केकावलीचें गुणालंकृत असें अनुकरण आहे. पंतांप्रमाणेंच जोशांनीं रसाबरोबर रीतीला आणि भावाबरोबर अलंकाराला यथोचित सन्मानिलें आहे. अर्थालंकार व शब्दालंकार यांवर त्यांचें सारखेंच ममत्व आहे. यामुळें त्यांच्या कवितेंत दोन्ही प्रकारांच्या अलंकारांची अगदीं रेलचेल आहे.

श्री. जोशी यांच्या कवितेचें विषयानुरोधानें वर्गीकरण केल्यास प्रेमगीतें, राष्ट्रीयगीतें, वत्सलगीतें, विनोदगीतें, विलापगीतें आणि वर्णनपर गीतें असे वेगवेगळे विभाग पडूं शकतात.

श्री. जोशी यांच्या प्रेमगीतांत कोमलतेच्या जोडीस अवखळपणा आहे. क्वचित् त्यांत त्यांच्यांतला 'टीकाकार' जागृत झाला आहे.

फुगीर पोलका वरुनि, आंत 'बॉडि' तंग ती

पटांत झिझिरीत दावि रम्य रंग-संगति

दिसे तिथूनि गौरवर्ण अंतरंग मोकळें

प्रियाविना तिचें कुणास अंतरंग हो कळे ? (पृष्ठें ३-४)

असें ते जिथें 'आधुनिक तरुणी'च्या बहिरंगाचें व अंतरंगाचें वर्णन करतात, तिथेंच 'अपार चैन केलियाविना न चैन हो पडे' अशी तिच्या विलासावर टीकाहि करतात.

श्री. जोशी यांच्या राष्ट्रीय गीतांत पूर्वेतिहासाचा अभिमान आहे, देशभक्तांचा गौरव आहे आणि निद्रित देशवांधवांना दिलेली चेतावणी आहे.

परंतु प्रेमगीतांपेक्षां व राष्ट्रीयगीतांपेक्षां त्यांचीं वत्सलगीतें व विनोदगीतें विशेष विलोभनीय आहेत. 'वंशवेलकलिका' व 'बारशाचा पाळणा' हीं त्यांचीं दोन्ही वत्सलगीतें उत्कृष्ट आहेत. तीं वाचत असतांना 'वात्सल्य' हा खरोखरच एक स्वतंत्र रस आहे हें आपोआप पटतें. जोशांनीं लिहिलेल्या शिशुगीतांचा संग्रह 'आमोद-रत्नावलि : सर दुसरा' या नांवानें स्वतंत्र रीतीनें प्रसिद्ध होत आहे. त्यांतील 'आधीं पाहुणे, मग मेहुणे,' 'दोन्ही परीक्षा एकदम पास,' 'बाळाचा

दिनक्रम' या कविता त्यांना विनोदप्रचुर वत्सलरस किती सहज साधतो याची साक्ष देण्यास समर्थ आहेत.

विनोदगीतांपैकी 'सरकारी नोकराचा दिनक्रम' व 'मजेदार मंगलाष्टकें' ही दोन्ही गीते हास्यरसाने प्लावित झालेली आहेत. त्यांत व्यंगदर्शन आहे; पण ते कोणाहि विवक्षित व्यक्तीचे नसल्यामुळे सर्वांना सारखेंच हंसवते.

श्री जोशी यांच्या 'आमचा रामागडी,' 'माझा बोका' व 'अन्नदेवतेस नमन' या वर्णनपर कविताहि सुंदर आहेत.

श्री. जोशी यांच्यापार्शी सर्वस्वी नवीन अशा कल्पनांचा भरपूर साठा आहे.

व्योमशिराहुनि भूपृष्ठावर

सरळ रुळे तव कचसंभार

बीज त्यांतुनी वारंवार

फणी आपली ती फिरवी (पृष्ठ २९)

हे 'प्रतिभारमणी'चे कल्पनाप्रचुर वर्णन जितकें नवीन, तितकेंच रम्य व भव्य नाही असे कोण म्हणेल ? भूकंप होऊन कराचीजवळ दोन नवीन बेटे निर्माण झाली, त्या प्रसंगास उद्देशून जोशांनी पुढील कल्पना केल्या आहेत. त्या जितक्या रमणीय, तितक्याच स्मरणीय आहेत.

भूदेवी ही प्रसूत झाली, तिचीं जुळीं-बाळें

समुद्रचलयांकित अवतरलीं सुंदर वेल्हाळें

'बेटें' नसती, 'बेटे' असती हे विक्रमशाली

घेउनि आले स्वतंत्रतेच्या हातांत मशाली. (पृष्ठ ३३)

श्री. जोशी यांच्या कवितांत भावगीतात्मक रचनेचा आढळ फारसा होत नाही. पण दिवंगत जननीजनकांवरील त्यांच्या विलापिका, 'मृत्यूस आवाहन,' 'निराधार' आणि 'आहे दुजा कोण हा ?' हीं काव्ये व्यक्तिनिष्ठ असल्यामुळे भावगीतांच्या पोटी येतात. यांपैकी आईवडिलांवरील त्यांच्या विलापिका किंचित् लांबल्या आहेत हे खरें आहे; परंतु त्यांत जीवाला झोबणारा जिव्हाळा असल्यामुळे ती लांबण जाणवत नाही. हे कवूल केले पाहिजे. त्यांनी केलेल्या 'मृत्यूस आवाहन' या मृत्युविषयक गीतांत मननशीलता भरपूर आहे. या कवितासंग्रहांतील 'आहे दुजा कोण हा ?' हे सुनीत रचनादृष्ट्या अतिशय आकर्षक उतरले आहे. पूर्वपश्चिमेस रंगवणारा, इंद्रधनुष्यास चितारणारा, वृक्षांना गागीगार करणारा, रात्री तारांचे दीप उजळणारा असा हा कोण असावा बरे, असा शंकाकुल तरंग कवीच्या मानसांत उद्भूत होतो, तोच 'सर्व व्यापुनि जो चराचर असे, हीं तोच कृत्ये करी'

अशी एक शेवटची लाट उसळते आणि कवीच्या शंकेचें समाधान होतें. 'निराधारा'ची उभारणी भौतिक आविष्कारांच्या आचारावर झाली आहे. त्यामुळे त्या कवितेत नावीन्य निर्माण झालें आहे. कवि परमेश्वरला प्रार्थना करतांना म्हणतो—

नर्भी वायुरथ वेगें उडतो
दीपाविणही प्रकाश पडतो
मनुजस्वर यंत्रांतहि दडतो

किंवा

वीजपिशाची जगभर फिरते
बिनतारेवर नर्तन करते (पृष्ठ ३२)

यांच्याप्रमाणें मीहि 'निराधार आवेय फिरे!' तेव्हां तूंच मला 'स्वस्थानी' आण. मला तुझाच काय तो आधार आहे. या कवितेत कल्पनेच्या जोडीला भावनेचा उमाळा आहे. त्यामुळे कवितेचें एकंदर स्वरूप मोठें हृदयंगम झालें आहे.

जोशांची कविता सर्वथैव निर्दोष आहे असें नाही. गुलाब कोमल खरा; पण त्याला कांटे नाहीत असें कोण म्हणेल? पण रसिकांनी त्यांना डावलून फक्त गुलाबाचाच आस्वाद घेणें योग्य ठरेल. जोशांच्या कवितेत स्वतःच्या प्रतिभेचा दिमाख मिरविण्याची अगर बडेजाव करण्याची वृत्ति दृष्टीस पडत नाही. उलट

जरि असतों प्रतिभावान् सत्कवि तरि मारुनी भराच्या मी ॥

येतों तिकडे, परि मज थावें कोठुनि तें जिणें नामी ? ॥४२॥ (पृष्ठ १७)

असा कोणाहि सत्प्रवृत्ताला साजणारा विनय भरपूर आहे. या प्रवृत्तीला खुलवील असाच त्यांचा 'मनोरथ' आहे. ते म्हणतात—

विजनीं, सुजनीं, वनीं, मनींही
करुनी गुंजन कीं बहूच घोष
कविता मम, वा दुजाहि गातां

मज लाभो चिरकाल आत्मतोष. (पृष्ठ ६८)

तो 'मनोरथ' सत्यसंकल्पाचा दाता भगवान् पूर्ण करो, अशी इच्छा प्रकट करुन मी ही कांदीशी लांबलेली प्रस्तावना पूर्ण करतो.

श्रीधरसदन, श्रद्धानंदनगर,
अंजनी-अंबाझरी रस्ता,
नागपूर-अंजनी.

—भवानीशंकर श्री. पंडित

काव्य करावें म्यां, जच वचकावें दूषिती परि लघस ॥

कां न सदन बांधावें कीं त्यांत पुढें बिलें करिल घूस ? ॥

—कविवर्य मोरोपंत

इच्छिसि मोदं चेत् त्वं रे नर ! ' दामोदरं ' भजस्व सदा ।

आद्यन्तविहीनं तं प्राप्स्यसि तत्रैव मोदमनवरतम् ॥

श्रीगणेशवंदन

(वृत्त—शालिनी)

वंदूनी मी प्रार्थितो श्रीगणेश ।

“मत्काव्याचा हा असे ' श्रीगणेश ' ॥

या मंडाला काव्यशक्ती न ठावी ।

यासाठीं मन्मस्तकीं हस्त ठेवीं ” ॥ १ ॥

५०	१५	५१
३६	६०	५१
६३	४०	५१
५३	४०	३१
६३	३५	५१

१ भावार्थ—मानवा ! तुला निरंतर मोद (= आनंद) पाहिजे असल्यास

अनाद्यंत अशा दामोदराचे सतत भजन कर. कारण ' दामोदर ' हा शब्द आधी

क्षर व अन्त्याक्षर यांनी रचित झाला असता ' मोद ' शब्द राहतो. ०५

अनुक्रमणिका

क्रमांक	कवितेचें नांव	पृष्ठांक	क्रमांक	कवितेचें नांव	पृष्ठांक
१	प्रीतिचा ठसा	१	२३	सरकारी नोकराचा दिनक्रम	३४
२	दैवी संगम	२	२४	मजेदार मंगलाष्टकें	३५
३	आधुनिक तरुणी	३	२५	वॅ. दास यांचें स्वर्गारोहण	३७
४	संक्रांतीचा हलवा	७	२६	पितृनिधनी	३९
५	दसऱ्याचें सोने	८	२७	मातृविलापिका	४४
६	तरुणा ! ऊठ ! !	९	२८	मृत्यूम अ वाहन	४७
७	माझी तलवार	१०	२९	सांगली-हायस्कूलवर्णन	४९
८	लो. टिळकांची थोरवी	११	३०	इंग्रजी कवितेचें भाषांतर	५०
९	कैलासपर्वतावर	१२	३१	पाऊस पडतांना पाहून	५१
१०	कश्चित् कविमित्रास-	१३	३२	श्रीसहकारी-देवी	५२
११	मित्रास पत्र	१४	३३	दिवाकर-गौरव	५३
१२	माधुकन्याचें जिणें	२०	३४	अन्नदेवतेस नमन !	५४
१३	बारशाचा पाळणा	२१	३५	श्रीमन्मयूर-प्रशस्ति	५५
१४	वंशवेलकलिका	२३	३६	यशश्चितन	५६
१५	बाळाचें वारसें	२४	३७	मंगलागौर	५८
१६	सुखदायी बाळ	२५	३८	मौंजीबंधन	५९
१७	आहे दुजा कोण हा ?	२६	३९	माझा बोका	६१
१८	बंगलाऽष्टक	२७	४०	नवरत्नहार	६३
१९	प्रतिभारमणीस-	२९	४१	आमचा रामागडी	६५
२०	भूकंप आज कां झाला ?	३१	४२	'रामदास' बोटीची जलसमाधि	६६
२१	निराधार	३२	४३	मन्मनोरथमाला	६८
२२	भूदेवीची जुळी-बाळें	३३	४४	मेरुमणि	६९

(चालः—नृपममता रामावरती०)

[एक नवोढा तरुणी आपल्या समवयस्क मैत्रिणीस सांगत आहेः—]

खडतर दिन कॉलेजाचे । संपले फार कष्टाचे । एकदां ॥

कळविलें घरीं पत्रानें । ' निघतोंच उद्यां गाडीनें । रात्रिच्या ' ॥

हें कळतां न सुचे कांहीं । मन फार उताविल होई । भेटण्या ॥

लाजलें, मंजु हांसलें, जरा थबकलें—

स्वारिला दारिं, स्वारिला दारीं । पाहुनी हर्पलें भारी ॥ अंतरीं ॥ १ ॥

जेवणें झालें, मग वरती । ' गोविंद-विडा ' प्रिय-हातीं । द्यावया ॥

चाललें करोनी घाई । जरि अधीर धीर न होई । तरि मला ॥

जाउनी उभी दारांत । ओठांत हास्य लपवीत । थांबलें ॥

एकान्त, पाहुनी शांत, हळुच ' ये आंत '—

असें मज वदले, असें मज वदले । मग खुदकन् हसुनी गेलें । आंत मी ॥२॥

द्यावया विडा हातांत । लांबविला मीं निज हात । जेधवां ॥

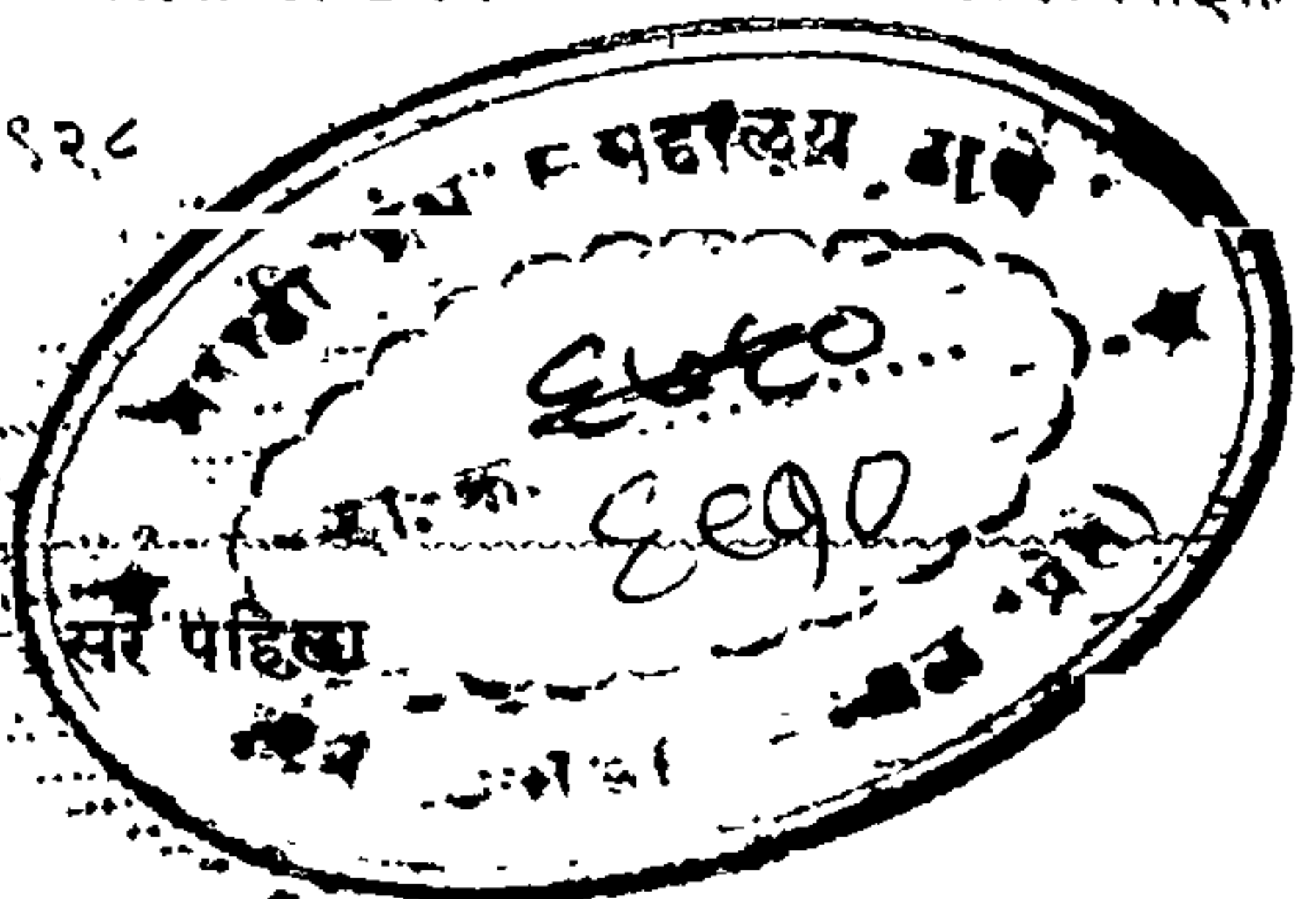
तो विड्यासहित मम हात । प्रेमानें धरिला त्वरित । ओढिला ॥

' इश्य, हें काय ? ' मी वदलें । तशि मला म्हणायचं झालं । ' ये अशी ! ' ॥

मग हसत, मजकडे बघत, घालुनी हात—

हनुवटीखालिं, हनुवटीखालीं । "प्रीतिचा ठसा" मम गालीं । उठविला ॥३॥

रचना—ता. ५-८-१९२८

दैवी संगम

[वृत्त-शार्दूलविक्रीडित : सुनीत]

एका प्रेमवीराचे उद्गार—

पोवाडे म्हणगार शाहिर कवी जाहीर हें जाहलें ।

गेलों तत्श्रवणार्थ तें प्रथम मीं तेथें तुला पाहिलें ॥

दोघांच्या मनिं हेतु एरुच कसा आला बरें यास्तव ।

‘प्रेमाचा’ बनलों तईच सखये ! ‘शाहीर’ मी त्वत्स्तव ॥ १ ॥

सांगे तूं अविवाहिताच हिरवी कंठांतली पोत ती ।

पाहोनी तव पल्लवासम तनू आनंदलों मी अति ॥

पोवाड्यांतिल गूढ अर्थ कळतां माझ्याकडे पाहसी ।

त्वत्प्राप्तीकरितां मलाहि सहसा केलें तयें साहसी ॥ २ ॥

रे^१—मार्केट, थिएटरें, उपवनें तैशीं सिनेमागृहे ।

सारीं देउळराउळें कितिकदां मीं धुंडिलीं आग्रहें ॥

जातांना मग केधवां तरि तुला विद्यालयीं पाहिन ।

होती आस अशी परंतु ठरले ते सर्वही दुर्दिन ॥ ३ ॥

×

×

×

वर्षानें मग गांठतां नच दिसे भार्तीं तुझ्या भूषण ।

‘दैवी संगम ’ हा विचित्र म्हणुनी त्याला दिलें दूषण ॥

रचना-ता. १४-१२-१९३१

१ पुण्याच्या सुप्रसिद्ध मंडईचें पूर्वीचें नांव.

आधुनिक तरुणी

(या कवितांत अनेक तरुणींचें प्रतिबिंब आढळेल)
(वृत्त-पंचचामर)

तिचे देहालंकार

सुवर्णचंपकासमान अंगरंग सुंदर ।
सुवर्णतुल्य तो सु-वर्ण शोभतो मनोहर ॥
कुरंग कीं विहंग यांपरी तिचेहि ईक्षण ।
विलास-लास्य दाविती जनांस हो क्षणक्षण ॥ १ ॥
मुखेंदु-गोल-वर्तुळीं कुरंग-नेत्र लोल ते ।
उरोज-गोल हें सरोज-युग्म नित्य डोलतें ॥
कपोल-गोल जेथुनी प्रभा अमोल फांकते ।
मनोज्ञ गोल-पातळें नितंबगोल झांकिते ॥ २ ॥
सजीव चित्र काढितो निसर्ग बुद्धिमान् कृती ।
तयेंच ही विनिर्मिली मनोभिराम आकृति ॥
सुगात्ररम्यवक्रता तनूस सुष्ठु भासते ।
सकच्छ साडि नेसतां तिची प्रभा विकासते ॥ ३ ॥
सगुच्छ वेणि आनितंब, “पेन” लाविते उरीं ।
करांत “रिस्टवॉच” छान दाखवी बहादुरी ॥
स्वरूपगर्वितेस हा तिचा रुबाव शोभवी ।
कलात्म-वेषधारणें समीक्षकां विलोभवी ॥ ४ ॥
फुगीर पोलका वरुनि, आंत “बॉडि” तंग ती ।
पटांत झिझिरीत दावि रम्य रंग-संगति ॥

१ मनोहर बांकदार अवयव (Woman curve); २ फ्रॉंटन पेन

दिसे तिथूनि गौरवर्ण अंतरंग मोकळें ।

प्रियाविना तिचें कुणास अंतरंग हो वळे ? ॥ ५ ॥

तिची प्रेमल-ता (प्रेम-लता)

सलज्जमुग्धभावना हृदीं जयां न मूर्तता ।

सहास्यमंजुभाषणें तयांस देइ पूर्तता ॥

समीप पाहुनी प्रिया प्रमोद-वृत्ति रंगती ।

सलील तुष्टिपुष्टिच्या छटा मुखीं तरंगती ॥ ६ ॥

प्रियस्वभावभावनानुसार वागते मनें ।

बहारदार अर्पिली तिला प्रभाहि यौवनें ॥

कृतींत आत्मभाव, भाकृतींत ऐट थाट तो ।

अवर्णनीय हो तरीहि वर्णनीय वाटतो ॥ ७ ॥

तिची सौंदर्योपासना

शरीरकांतिवृद्धिचीं प्रसाधनें नवींनवीं ।

तिच्या विलुब्ध दृष्टिला सदैव हो हवींहवीं ॥

चिकित्सिकेपरी करी विचक्षणाहि सारखी ।

अचूक मान्यताहि देइ जेविं रत्नपारखी ॥ ८ ॥

सुगंधयुक्त शीततैल केशवर्धनक्षम ।

सुवासपूर्ण आस्यैचूर्ण, अत्तरेंहि उत्तम ॥

नखाधरांस रंगलेप वापरी चिरंतन ।

“ कशी दिसेन अप्सरा ” करी असेंचि चिंतन ॥ ९ ॥

गुलाबपुष्पकोमलांगि, चित्तचारु, साजिरीं ।

सुवासनेंहि झुळ्झुळीत रेशमी नि भर्जरी ॥

स्ववेषभूषणार्थं जे सुधारकी इलाज ते ।

प्रयत्नशील होउनी करावया न लाजते ॥ १० ॥

१ आंतलें अंग; २ अंतःकरण; ३ फेसपावडर (Face Powder)

तिची विहार-लालसा

फिरावयास मोकळ्या मनें हवेंत मोकळ्या ।
निघे तदा प्रफुल्ल होति चित्तवृत्तिच्या कळ्या ॥
विनोदहास्य-मस्करी सख्यांसवें करी पुरी ।
यथेच्छ सेवि अंतरीं विहारसौख्यमाधुरी ॥ ११ ॥
यदा पथीं रमेगमं प्रियासवेंचि सुंदरी ।
तदा तदीय पुष्ट दंड आपुल्या करीं धरी ॥
सहर्ष चालते, मधेंच सांवरीत अंचल ।
अभीष्टसंगतींत होति वासनाहि चंचल ॥ १२ ॥
सुपुष्पवेणि कुंतलीं, करांत “ वॅग ” गुंतली ।
मुखीं प्रसन्नता भली, प्रसाधनेंचि शोभली ॥
मनांत गोड हांसली, तदा जनांस भासली ।
सुशाप्सराच भूतळीं, नटूनि काय पातली ! ॥ १३ ॥

तिचें मनोरंजन

न देवदेवळांत ती जशी “ सिने-गृही ” रमे ।
नवीन “ शो ” तिला सदा पहावया हवा गमे ॥
अपार चैन केलियाविना न चैन हो पडे ।
स्वनेत्रकर्णरंजनेंच तीस शांति सांपडे ॥ १४ ॥

तिची कर्तबगारी

न “ चूळ-मूल ” हेंच कार्य भावडे तिला अतां ।
विभाग बुद्धिनिष्ठ त्यांत दाखवी प्रवीणता ॥
सुशिक्षिता-बलान्विता बनूनि, घेउनी धृति ।
सहर्ष पार पाडिते जबाबदारिच्या कृति ॥ १५ ॥

तिर्चे धर्माचरण (?)

प्रतिष्ठितार्यवर्यपूज्य-धर्मकर्मसंस्कृति ।

महत्त्वहीन मानण्यांत मानितेचि सस्कृति ॥

स्वर्ये यथेच्छ वर्तनार्थं चित्त ठेवि मोकळें ।

उदात्तधर्मतत्त्व केविं यामुळें तिला कळे ? ॥ १६ ॥

तिची घोषणा

स्वधर्मभावनाविहीन कर्ममार्ग आचरी ।

सनातनीत्व सोडुनी सुधारणांस आदरी ॥

म्हणे, “ नरांपरी स्त्रियांस हक्क सर्वथा हवा ” ।

श्रवूनि हें करील तो प्रजापतीहि वाहवा ! ॥ १७ ॥

नव्या युगीं नवे विचार, तत्प्रचारही नवा ।

समानता-स्वतंत्रता हवी समस्त मानवां ॥

“ गुलाम ना स्त्रिया अतां ” असें सदैव गाजते ।

प्रबुद्ध भामिनी अशी नव्या युगीं विराजते ॥ १८ ॥

रचना ता. २१-११-१९४६

संक्रांतीचा हलवा

[चाल-चंद्रकांत०]

उठा सर्वजन उठा उठा हो, घ्या घ्या हा हलवा ॥
प्रेमें हस्तीं, अप्रतिम असे, प्रीतीचा ठेवा ॥ १ ॥
आकर्षित हे परस्परांना, प्रेमें ग्रह सारे ॥
चंद्रा पाहुनि सागर-हृदयीं, बहुत प्रेम भरे ॥ २ ॥
महिमा ऐसा प्रेमाचा हा, आहे हो खचित ॥
प्रेमें हलवा सेवन करुनी, चला निघा त्वरित ॥ ३ ॥
मंगल कालीं या एकत्रचि, जमुं या सर्वांनीं ॥
अन्योन्यांतिल भेदभाव परि, सारे विसरोनी ॥ ४ ॥
दक्षिणायनांतूनि चालला, सूर्य उत्तरेस ॥
निद्रालस्य त्यजुनि अनुसरा, त्याच्या मार्गास ॥ ५ ॥
अटकेपावेतोच उत्तरेकडे मराठ्यांनीं ॥
झेंडे रोवुनि सारी पृथ्वी, टाकिलि दुमदुमुनी ॥ ६ ॥
झटा उत्तरोत्तर स्वदेशाभ्युदयास्तव आतां ॥
सेवन केल्याचें हा होइल चीज असें करतां ॥ ७ ॥

रचना ता. १०-१-१९२६

दसऱ्याचे सौने

[वृत्त—शार्दूलविक्रीडित]

आलस्यादिक कंटकांनि भरलें मैदान जें मोकळें ।
सीमोलंघन सत्वरें तुम्हि करा आधीं तयाचे भलें ॥
कर्तव्यांगण आक्रमूनि विजयी व्हा हो तिथें निर्भर ।
आनंदें विजयाच्या दशमिचें सौने लुटा नंतर ॥ १ ॥

रचना ता. १३-१०-१९२३

१ कर्तव्यांचें रणांगण.

तरुणा ! ऊठ !!

[चाल—वधूवल्ली : भाव धरारे०]

तरुणा ! ऊठ ! । वध रे ही सरलि पहाट ॥ ध्रु० ॥

अनंत गाणीं ऐश्वर्याचीं

सृष्टिसतीच्या पराक्रमाचीं

उत्साहाचीं, शूरत्वाचीं

सृष्टिचे भाट । गाति हीं ऐक मोकाट ॥ १ ॥

पहा प्रांत हा पूर्वदिशेचा

जिथुन चालला नवतेजाचा

चैतन्याचा वीररसाचा

लोटच्या लोट । लुटाया त्यांतला ऊठ ॥ २ ॥

वंशज म्हणविशि मराठियांचा

रणगाजीचा शिवरायाचा

तानाजीचा, बाजीप्रभुचा

तयाची चाड । धरुनियां ऊठ रे ऊठ ॥ ३ ॥

कुठें शूरता ती तव गेली ?

काळझोंप ही कशी लागली ?

ऊठ ऊठ रे ऐशा वेळीं

होइं रे धीट । उत्कर्षमार्ग बघ नीट ॥ ४ ॥

चित्तीं परमेश्वरा स्मरोनी

संघशक्तिनें जन जमवोनी

नैराश्याच्या तिमिरामधुनी

काढिं रे वाट । पाहसी कुगाची वाट ? ॥ ५ ॥

रचना ता. ३१-१२-१९२७

प्रसिद्धि:-व्यायाम मासिक : मार्च १९३७

माझी तलवार

(बालराजे श्रीशिवाजीमहाराज यांच्या तोंडून खालील

उद्गार निघाले नसतील असें कोण म्हणेल ?)

(चाल-तूं टाक चिरुनि ही मान०)

ही पहा माझी तलवार । तीक्ष्ण अनिवार ॥

ही निजतेजें दुष्ट जनांला । करील हो बेजार ॥ ध्रु०

कुंतीसम माता माझी । बहु धन्य

सांगे मज ' तूं रणगाजी । हो मान्य '

उपजवि मम चित्तामाजी । चैतन्य

माझी ही तलवार जननिचे । बोल खरे करणार ॥ ध्रु० ॥ १ ॥

दादाजी गुरुजी करिती । उपदेश

द्रोणभीष्म यांसम कथिती । संदेश

' दास्यांतुनि काढीं वरती । हा देश '

या आज्ञेनें देशोद्धरणीं । हीच सदा झटणार ॥ ध्रु० ॥ २ ॥

रामायण सांगे सत्य । रक्षावें

भारत कथि भूदुष्कृत्य । शिक्षावें

निजतेजें रिपुगण नित्य । भक्षावे

यवनासुरमर्दिनी भवानी । अजिंक्य ही ठरणार ॥ ध्रु० ॥ ३ ॥

ही यवनरक्त ईर्वेनें । चाखील

रणदेवीमुख रक्तानें । माखील

सूर्यास आत्मतेजानें । झांकील

स्वधर्म रक्षुनि, राज्य स्थापुनि । दिव्यरूप होणार ॥ ध्रु० ॥ ४ ॥

रचना-ता. २८-११-१९३२

प्रसिद्धि:-पुरुषार्थ (शिवाजी खास अंक) मार्च १९३३

लो. टिळकांची थोरवी

(वृत्त-शिखरिणी)

स्वयें मोठे गंगाधर-तनय ते बाळ टिळक ।
स्वभालींचा मानी धरणि टिळकांतें सु-टिळक ॥
स्वराज्याचा मंत्रं प्रथम टिळकांनीं शिकविला ।
स्वचित्तीं वंदावें म्हणुनि टिळकांला सु-कविला ॥ १ ॥
खरा धीमान् नेता न कुणि टिळकांहनि दुसरा ।
“ डरावें ना कोणा ” सुगुण टिळकांचा न विसरा ॥
धरा निष्ठा जैशी अचल टिळकांत व्रतपरा ।
वरा स्वातंत्र्यातें ‘ टिळक टिळक ’ ध्यानचि करा ॥ २ ॥

[“ रामो राजमणिः सदा विजयते ” या रामरक्षेतील श्लोकांत आण-
लेल्या ‘ राम ’ शब्दाच्या सर्व विभक्तिरूपांप्रमाणें वरील कवितांत ‘ टिळक ’ हा
शब्द सर्व विभक्तींत बसविला आहे.]

रचना ता. ५-९-१९४६

१ “ स्वराज्य हा माझा जन्मसिद्ध हक्क आहे ”

कैलासपर्वतावर !

[चाल-(भूपाळीची) रक्षरक्ष ईश्वरा०]

घोर तमीं कां घोरत पडतां भारत जनहो असे ? ।
उठा, पहा हा रवी उगवला प्रभात खुलुनी दिसे ॥
मनु पालटला मनुजगणांला अनुपमसुख द्यावया ।
किती लोटलीं शतके ऐसा मंगलदिन यावया ॥
हिमालयाची बसली अचला पहा चला स्वारी ।
गगनविहारी शिखरीं जाऊं करुनि वरी स्वारी ॥
कृतनिश्चय हा धृतबुद्धीचा हितसिद्धार्थी गडी ।
भौतिकशास्त्रें-शस्त्रें अपुल्या साह्यासाठीं खडीं ॥
हिंमत धरुनी दमादमानें हिमालयीं जाऊं ।
उच्च स्थानीं उच्च रवानें स्वातंत्र्या गाऊं ॥
शैलावरती कैलासेश्वर घनचैलाऽऽवरणीं ।
बसला त्याला परवशतेचीं सांगूं गाऱ्हाणीं ॥

मार्गांत बहुपरी विघ्नें जरि येतिल

पर्जन्य-धूम-हिम भीतिद बहु होतिल

कधिं शीतल वारे सारें बळ नेतिल

तरि ' विजयश्री वीरा वरि ' हें तत्त्व मनीं वागवूं ॥

भारतभूच्या पराक्रमाची ज्योत जगीं जागवूं ॥ १ ॥

रचना—ता. ३-१०-१९३४

प्रसिद्धिः—महाराष्ट्र-शारदा : ऑक्टोबर १९३५

कश्चित् कविमित्रास—

[वृत्त—शार्दूलविक्रीडित]

आहें मी तुज पत्र पाठवित हें फारां दिसांनंतर ।
यासाठीं समजूं नकोस पडलें प्रेमामधें अंतर ॥
माझ्या या हृदयीं मनोहर तुझी मूर्ती सदाची वसे ।
तूतें विस्मरलों असें मग सख्या ! होईल वा, रे, कसें ? ॥ १ ॥

रचना ता. १० ऑगस्ट १९२७

मित्रास पत्र

[वृत्त—गीति]

सप्रेम नमस्कारचि विनंति ही कीं विशेष मम तुजला ॥
क्षेमसमाचाराचें सत्वर बा ! पत्र पाठवीं मजला ॥ १ ॥
बहु दिवसांत सख्या ! कां पत्र तुझे एकही न मज आलें ? ॥
याचें कारण न कळे म्हणुनी मम हृदय बावरें झालें ॥ २ ॥

संशयरत्नमाला

कीं कांहीं सांसारिक विपत्तिनें जाहला तुला त्रास ॥
यास्तव मुळिंहि सुचेना धाडाया एक पत्र मित्रास ॥ ३ ॥
कीं तूं सांपडलासी दावाग्नीमाजि हरिण-सम दुःखीं ॥
तरि तेंहि सांग मज मग आपण दोघेहि होउं समदुःखी ॥ ४ ॥
कीं कांहीं तव दैहिक विपत्तिनें प्रीति करपली काय ? ॥
म्हणुनी माझी स्मृतिही तव हृदयांतूनि हरपली काय ? ॥ ५ ॥
कीं कोपलास मजवरि मोठा अपराध काय मीं केला ? ॥
तरि कोप किति करावा ? काय न अजुनीहि शांत तो झाला ? ॥ ६ ॥
कीं त्या कोपाग्नीनें प्रेमांकुर का जळोनियां गेला ? ॥
परि मित्रा ! प्रेमस्मृति टिकते तनुनाश जों नसे झाला ॥ ७ ॥
किंवा तुला न होई मत्स्मृति शंका अशी मला आली ॥
परि जरि मी दूर तरी मत्प्रेम-स्मृतिहि दूर का झाली ? ॥ ८ ॥
कीं तुजला वाटे कीं, “ धाडुं नये पत्र मजसि दीनातें ” ॥
परि “ मित्र ” मानल्यावर बुध न मनीं आणित्ती दुजे नातें ॥ ९ ॥

कीं त्वत्प्रेमघनाला नेलें बहु दूर दुष्ट वातानें ॥
 मम हृदयचातक परी विव्हळतो येथ विरहघातानें ॥ १० ॥
 कीं तव हृदयामधला प्रेमाचा गंध सर्वही सरला ॥
 परि मम मनोभ्रमर बा ! त्यासाठीं फारफार बावरला ॥ ११ ॥
 किंवा विरहग्रीष्में प्रेमझरा सकल आटला काय ? ॥
 पत्रहि धाडायाला अयोग्य "हा" म्हणुनि वाटला काय ? ॥ १२ ॥
 कीं तव हृदयघनांतिल सरला प्रेमामृतांश वाटतसे ॥
 म्हणुनी पत्र न धाडिशि ? शुष्क घनीं काय वीज नाचतसे ! ॥ १३ ॥
 कीं " मित्र खरा-खोटा " पहावयासाठीं काय करिसी हें ? ॥
 परि तुजला कथितों कीं, मी अंतर्बाह्य सारखा आहे ॥ १४ ॥
 कीं सौख्यसागरीं तूं अवगाहन करिशि काय आकंठ ? ॥
 परि इकडे विरहाच्या दुःखें मम दाटला पहा कंठ ॥ १५ ॥
 कीं लाभला तुज दुजा मित्र म्हणुनि का न पुससि तूं यातें ? ॥
 शुचि गंगोदक सोडुनि कोण प्राशील सिंधुतोयातें ? ॥ १६ ॥
 कीं " मित्रत्व तुटावें " ऐसें का घेतलें तव मनानें ? ॥
 छे ! छे ! न असें होइल, दुभंगतें काय तोय खड्गानें ? ॥ १७ ॥

चिंताभार असह्य : भेट्टीची आतुरता

यापरि शंकितसें मी कारण न खरें कळे परंतु मला ॥
 यास्तव मम जीव सख्या ! हा चिंताभार वाहुनी दमला ॥ १८ ॥
 झाली क्षीण तनू ही कारण चिंता प्रतिक्षणीं वाढे ॥
 चिंताकृशासि करितिल धन्वंतरिचेहि काय मग काढे ? ॥ १९ ॥
 ही चिंता जाळितसे माझा हा देह सतत पावक-सा ॥
 मम हृदय-कुसुम कोमल धरिल तयाच्यापुढें टिकाव कसा ? ॥ २० ॥
 " निर्जीवास चिंता जशि तशि चिंता जाळिते सजीवास " ॥
 पटली भर्तृहरीची ही सत्योक्ती मदीय जीवास ॥ २१ ॥

१ सजीवं दहते चिंता, निर्जीवं दहते चिंता ॥—भर्तृहरि

त्वत्स्मरण नित्य होई दिनरात्र सुचे न इतर कांहींच ॥
 मित्रा ! मित्रसुखाविग भन्य सुख जगांत सर्व नाहींच ॥ २२ ॥
 आठवती पूर्वींचे दिन आपण जे सुखांत घालविले ॥
 परि आतां दुःखतर्मीं भ्रमतों कीं सौख्यदीप मालवले ॥ २३ ॥
 आपण असंख्य गोष्टी प्रतिदिवशीं बोललों जिथें स्थळ तें ॥
 पाहुनि आतां माझें हळवें मन फारफार हळहळतें ॥ २४ ॥
 तें मधुर बोलणें तव आठवुनी मी तयामधें रमतों ॥
 तो मंजुळ नाद तुझा माझ्या कर्णीं अजून घुमघुमतो ॥ २५ ॥
 मम चित्त रमविती हीं स्मृतिचित्रें काढितां अनेक जुनीं ॥
 दमलों मीच अखेरिस परि सरलीं तीं न सर्वथा अजुनी ॥ २६ ॥
 गोड तुझ्या आठवणी आठवुनी वाट मी किती पाहूं ? ॥
 ये तूंच सख्या ! इकडे क्षणभरहि तिथें अतां नको राहूं ॥ २७ ॥
 मीं कंठिले कसे तरि इतके दिन परि न राहवे आतां ॥
 झालों अधीर अगदीं त्वद्दर्शनसुख मला हवें आतां ॥ २८ ॥
 ' ये ये ये ' प्राणसख्या ! लागलि बा ! मजसि फार उत्कंठा ॥
 ये ये आलिंगन दे, मार मिठी घट्ट माझिया कंठा ॥ २९ ॥
 ' ये ये ये ' म्हणुनि तुझी आठवणी मी करूं किती वेळ ? ॥
 कां दूर उगिच राहुनि तेथुन बघतोस कौतुकें खेळ ? ॥ ३० ॥
 यापुढती मज येथें विरहाची तीव्रता सहावेना ॥
 मज एकट्यास आतां पळभरहि तुझ्याविना रहावेना ॥ ३१ ॥
 हा त्वद्वियोग दुःसह छळितो मज नित्य मूर्त अंतक-सा ॥
 झालों घायाळ तरी माझा तूं पाहतोसि अंत कसा ? ॥ ३२ ॥
 प्रत्येक क्षण युग-सा येथें मजला तुझ्याविना वाटे ॥
 हृदयीं विषण्णतेचें हें बघ काहूर माजलें मोठें ॥ ३३ ॥
 तुजविण मानितसें हें त्रिभुवनही सर्व शून्यवत् वा ! मी ॥
 तुजविण सौख्य न वाटे नदीतटीं, रम्य उपवर्नी, धामीं ॥ ३४ ॥

भेटायास्तव मजला उगीच संकोच कां बरें धरिसी ? ॥
दर्शन देणार खरें, विलंब मग यावयास कां करिसी ? ॥ ३५ ॥
जों जों विलंब करिसी तों तों मज विरह जाणवे भारी ॥
जरि सखर येशिल तरि होइन मी फार फार आभारी ॥ ३६ ॥

स्मरणमात्रेच भेटणें भाग !

स्मरतांच ये हरीचा गरुड जसा चक्रही मुकुंदाचें ॥
तूहि तसा ये स्मरतां, भ्रमरातें जेविं पुष्प कुंदाचें ॥ ३७ ॥
मन तुजकडेच धावे इंदुकडे जेविं सिंधुची लहरी ॥
परि हाय ! अभागी मी दुर्विधि माझे प्रयत्न सकल हरी ॥ ३८ ॥
त्या संजयास जैसें मज अंतर्ज्ञान जरि तसें असतें ॥
तरि कुशल तुजें कळतें, मग मन अस्वस्थ जाहलें नसतें ॥ ३९ ॥
जरि दिव्यदृष्टि असती, तरि तुज येथून पाहिलें असतें ॥
मग येथें मन माझे इतकें दुःखार्त राहिलें नसतें ॥ ४० ॥
जरि पंख मला असते, आलों असतो उडूनि तत्काल ॥
परि हाय ! अभागी मी एकाकी कंठितों असा काल ॥ ४१ ॥
जरि असतो प्रतिभावान् सत्कवि तरि मारुनी भरान्या मी ॥
येतो तिकडे, परि मज यावें कोठूनि तें जिणें नामी ? ॥ ४२ ॥
श्रीमत्कविकुल-गुरुनें नियोजिला मेघ दूतकार्याला ॥
मज तेंहि कुठुनि साधे ? जें साधे त्याच सुकवि-वर्याला ॥ ४३ ॥
अंगद-वायुसुतादिक दास मिळालेच रामरायातें ॥
जें अमरांसहि दुर्लभ, येइल का भाग्य पामरा या तें ? ॥ ४४ ॥
सेवक-सा देव कसा पार्थाचे प्रीतिनें धुवी घोडे ! ॥
येइल काय कधीं तरि या तद्भाग्यांतलें मला थोडें ? ॥ ४५ ॥
पुण्यश्लोक नळाला हंस मिळाला स्वदूत-सा जाया ॥
श्रीमत् धर्महि झाला उद्यत देवास दूत योजाया ॥ ४६ ॥

या पुण्यश्लोकांचें येइल सद्भाग्य काय हें मातें ? ॥

खनिज म्हणुनि तोलावें तांब्याशीं शुद्धकाय हेमातें ? ॥ ४७ ॥

मी भसमर्थ म्हणुनि तूं करूं नको यावयास अनमान ॥

सोडूनि महत्कार्यें घावा मित्रोक्तिलाच सन्मान ॥ ४८ ॥

मित्रप्रेमाचा महिमा

मित्रा ! मित्रा-सम तूं येउनि मम हृदय-पंकजाला हो ॥

त्वत्प्रेमकरांचा मग लाभेल मला अखंड बा ! लाहो ॥ ४९ ॥

सर्वस्व तूंच माझे, किंबहुना तूं बहिश्चर प्राण ॥

प्राणाविना कुडी मग राहिल कशी बरें मनीं आण ॥ ५० ॥

त्वत्सम दुर्लभ दुसरा दिलदार दयाळु दोस्त दुनियेंत ॥

“खरि मित्रता” कधींही नच मित्रा ! मधुर-सें वदुनि येत ॥ ५१ ॥

चंदन शीतल लोकीं, शीतल त्याहूनि चंद्रमा गणती ॥

चंदन-चंद्रांमध्ये परि शीतल साधुसंगती म्हणती ॥ ५२ ॥

त्या साधुसंगतींत प्राज्ञजनें सात पावलें मात्र ॥

असतां मित्रत्वानें वागाया होय सर्वथा पात्र ॥ ५३ ॥

मित्रत्वाचा महिमा गंभीर अपार होय अर्णव तो ॥

मोठेमोठे दमले मग मज मंदास काय वर्णवतो ? ॥ ५४ ॥

जे कार्यकुशल कार्यें दुष्कर-दुःसाध्य म्हणुनियां थकले ॥

ते तीं मित्रत्वाचें नातें जोडुनि करावया शकले ॥ ५५ ॥

प्रेमाच्या पायावर मैत्री-मंदिर उभारलें आहे ॥

अद्भुत चातुर्यानें त्यानें त्रैलोक्य भारलें बा ! हें ॥ ५६ ॥

प्रेम-सुगंधचि भरला मित्रत्वाच्या विशुद्ध-शा कमळीं ॥

घेतां आकर्षणी शुद्धात्म्यांचीं मनें तिथें रमळीं ॥ ५७ ॥

१ संस्कृत सुभाषिताचें भाषांतर

२ संत म्हणति, सप्तपदे सहवासें सख्य साधुशीं घडतें ॥ - मोरोपंतः
सावित्री-आख्यान.

प्रीती म्हणजे प्रीती, उपमा इजला दुजी नसे जगतीं ॥
 वास्तव्य हिचें आहे म्हणुनि सुखें सर्व लोक हे जगती ॥ ५८ ॥
 प्रीति-सुखांत वसाया तळमळतो एकसारखा जीव ॥
 शुष्कतडागीं कैसें जीव धरोनी जगेल राजीव ? ॥ ५९ ॥
 प्राणी कोणीहि नसे प्रेमभरा शक्त दूर साराया ॥
 त्या प्रेमभरें सजलों तुज ' ये ये ' हीच हाक माराया ॥ ६० ॥

निदान पत्ररूपें तरी भेट

दे भेट पत्ररूपें तुजला जर वेळ यावया लागे ॥
 तक्र-प्राशन करुनी दुग्ध-तृषा भागवावया लागे ॥ ६१ ॥
 भाज-उद्यां तरि येइल पत्र तुझें प्रतिदिनीं मला भासे ॥
 परि फसलों कितिदां मी "आलें तव पत्र" याच आभासें ॥ ६२ ॥
 तुलसीपत्र बहुप्रिय भगवान् दामोदरास नित्य जसें ॥
 पत्र तुझें प्रिय होतें याही ' दामोदरा 'स सत्य तसें ॥ ६३ ॥
 शेवटिं हीच विनंती "कशीतरी शीघ्र भेट मज दे तूं ॥
 जीवित-साफल्याचा होइल संपूर्ण इष्ट हा हेतु" ॥ ६४ ॥
 याहुनि काय वदूं मी ? आतां पुढतीं न लेखणी चाले ॥
 वाटेकडेच डोळे लागति हृदयीं भरोनियां आलें ॥ ६५ ॥

रचना तारीख १७-१२-१९२७

१ समक्ष येऊन अगर पत्ररूपानें

माधुकन्याचें जिणें

[' अन्नभट ' या अप्रकाशित विनोदी नाटिकेंतील पद]

(राग झिजोटी-ताल धुमाळी)

नको हें शिकणें । जरि जीवित बापुडवाणें ॥ ध्रु० ॥
आईबाबा स्वर्गीं गेले । मला एकटें इथें ठेवलें ॥
येथें माझे हाल चालले । नको हें जगणें, वाटतें बरें तें मरणें ॥ १ ॥
कष्ट सोसुनी विद्या करितों । माधुकरीनें पोट भरीतों ॥
तीहि मिलेना पोटभरी तों । दुःख हें सहणें, सर्वांनीं निष्ठुर वदणें ॥२॥

वारशाचा फळणा

(चाल—सुतार उत्तमसा०)

अजि धन्य गडे ! भानहि माझे हरलें ।

आनंदें मन मोहरलें ॥

मम आयुष्यां प्रथमचि हा दिन आला ।

भाशातरु सुफलित झाला ॥

कितिकिति देवा ! होउं तुझी उतराई ।

दीर्घायु बालका देई ॥ १ ॥

वनदेवींनो ! क्रीडा सोडुनि या या ।

बाळाला झोके द्याया ॥

वनविहगांनो ! विसरुनि अपुल्या गाना ।

बाळाला गाणीं गा ना ! ॥

शुभफलदायी तुमचीं आशीर्वचनें ।

वर्षोत यशःश्री-सुमनें ॥ २ ॥

प्रकटतां जशी क्षितिजावरती तारा ॥

भूप्रदेश चमके सारो ॥

ही नवबाला पसरो तेज-पसारी ।

सहकुटुंब-सहपरिवारा ॥

बहुसुखकारी दिव्य सुखाचा ठेवारा ।

अमुच्याशीं नित्य भसावना ॥ ३ ॥

लावण्य हिला पूर्ण चंद्रमा देवो ।
मृदुलता लतांची येवो ॥
हृदयांत हिच्या प्रेमसुधारस वाहो ।
रसनार्थी विद्या राहो ॥
निजकुलकीर्ती दिगंतरीं ही नेवो ।
'धन्यधन्य' म्हणवुनि घेवो ॥ ४ ॥

बारसें-दिन ता ॥ ४-५-१९३४

प्रसिद्धि : स्त्री मासिक : सप्टेंबर १९३४

वंशवेलकलिका

(चाल--रसने न राघवाच्या०- मोरोपंत)

सुखवील सर्व लोकां । ही वंशवेलकलिका ॥ १ ॥
अजि धन्य जन्म झाला । जन्मास आलि बाला ॥
आयुष्यासिंधुनौका । ही वंशवेलकलिका ॥ १ ॥
जी ' देव-'भक्ति केली । ती मूर्तिमंत ठेली ॥
मुळिंही न यांत शंका । ही वंशवेलकलिका ॥ २ ॥
' देव'-स्वरूपिणी ही । सामर्थ्य दिव्य देहीं ॥
म्हणुनी सदा विलोका । ही वंशवेलकलिका ॥ ३ ॥
नवनीत-कोमलांगी । सुविलोल-दृक्-कुरंगी ॥
जिंकी मुखें शशांका । ही वंशवेलकलिका ॥ ४ ॥
' तातप्रसूकुलांस । आनंदवीन खास ' ॥
पिटते असाच डंका । ही वंशवेलकलिका ॥ ५ ॥
गंगा हिमालयाला । भैमीहि भीमकाला ॥
कीं जानकीहि जनका । ही वंशवेलकलिका ॥ ६ ॥
तान्यांत शुक्रतारा । उजळी प्रदेश सारा ॥
बहु लाजवी अनेकां । ही वंशवेलकलिका ॥ ७ ॥
पावित्र्य-शुभ्रतेची । सच्छील-चारुतेची ॥
संकीर्तिची पताका । ही वंशवेलकलिका ॥ ८ ॥

रचना ता ॥ २८-४-१९३५

वारसेदिन ता ॥ ५-५-१९३५

बाळाचें बारसें

(चाल-नृपममता रामावरती०)

शुभमंगल दिन हा आला । आनंद मनाला झाला ॥ आजला ॥
देहद्रुम हर्षे फुलला । किंशुकतरु पाहुनि त्याला ॥ लाजला ॥
आदर्श ' देव 'नगरीला । जयनाद अशा समयाला ॥ गाजला ॥

संतोष, भरे निःशेष, ' जनार्दन '—शेष

संभ्रमित झाला, संभ्रमित झाला । भूभारहि हलका गमला ॥ त्याजला ॥
आनंदें बहु दुमदुमली । रोमांचित वसुधा झाली ॥ कां बरें ? ॥
बहु लांबुन येतां दमली । ही आत्ममंडळी जमली ॥ कां बरें ? ॥
रमणीची गर्दी झाली । आकर्षक शोभा आली ॥ कां बरें ? ॥

बहु दिसां, पातला असा, योग दिव्य-सा

बारसें-दिवस, बारसें-दिवस । सर्वत्र दिसे उल्हास ॥ यास्तव ॥ २ ॥
' गोविंद ध्या कुणी ' हातीं । ' गोपाळ ध्या ' असें वदती ॥ बायका ॥
त्यांची ही मधुरा वाचा । लाजती श्रवुनि देवांच्या ॥ नायिका ॥
कोकिळा सख्यांना कोणी । सांगे ' ही मंजुल वाणी ॥ आयका ' ॥

पाळणा, छान देखणा, दिसे साजणा

त्यांत बाळास, त्यांत बाळास । ठेविली नांव मग त्यास ॥ लाडकें ॥ ३ ॥

रचना ता ॥ ३०-४-१९३५

सुखदायी बाळ

(चाल—परवशतापाश दैवें०)

सुखदायी बाळ माझा । आहे गुणी हा किती ॥
हावभाव याचे सगळे । भान हारवीती ॥ ध्रु० ॥
उदितचंद्र बघुनी तारे । मुदितचित्त होती ॥ १ ॥
आसवर्ग पाहुनि यातें । तेविं हर्षताती ॥ २ ॥
'साठये'—कुलाची कीर्ती । या 'मुकुंद' हातीं ॥ ३ ॥

रचना १९३८

आहे दुजा कोण हा ?

(वृत्त-शार्दूलविक्रीडितः सुनीत)

सायंकार्ळिं मजा पहात नदिच्या होतों तटीं शांतशा ।

मच्चिक्तीं उळ्ती विचार-लहरी जैशा जलौर्धीं तशा ॥

वाटे पश्चिमपूर्वदिक्पट सदा जो रंगवी तो अहा ।

‘ रंगारी ’ च सुदिव्य काय ? अथवा आहे दुजा कोण हा ? ॥ १ ॥

आकाशांत मनोज्ञ इंद्रधनुच्या मोठ्या कमानीवरी ।

ठेवी गुंफुनि कोण हा बहुपरी रंगीत पुष्पें तरी ? ॥

नानावर्ण धरून तीं विनटती उद्यानभागीं पहा ।

यांना रंगवितो ‘ चितारि ’ ? अथवा आहे दुजा कोण हा ? ॥ २ ॥

कोणीं हा हिरवाच रंग दिधला वृक्षांस विश्वांतल्या ? ।

देतो जीवन कोण वन्य तरुंना ग्रीष्मामुळें वाळल्या ? ॥

तारादीपक लावुनी झळकवी रात्रीं दिशा या दहा ।

सा कोण ‘ बलाढ्य वीर ’ ? अथवा आहे दुजा कोण हा ? ॥ ३ ॥

×

×

×

झाली तोंच चमत्कृती कुजबुजे झाडींत कोणीतरी ।

‘ सर्व व्यापुनि जो चराचर असे, हीं तोच कृत्यें करी ’ ॥

रचना ता ॥ ५-७-१९२४

बंगलाऽष्टक

[इष्टप्रद सूचना—मंगलाष्टक, करुणाष्टक, गप्पाष्टक, हिंगाष्टक किंवा कोळीष्टक इ. पैकी कशाशीहि या 'बंगलाऽष्टका'चा बादरायणसंबंधहि नाही. एक उत्कृष्ट बंगला पाहून आकृष्ट झालेल्या मनांत प्रविष्ट झालेले उत्प्रेक्षा-अलंकारात्मक विचार या अष्टकांत समाविष्ट केले आहेत, एवढेच स्पष्टपणे सांगवेंसे वाटते.]

(वृत्त-शार्दूलविक्रीडित)

निर्मी कोण उठावदार कृति ही ऐशापरी चांगली ।
जीयोगें मम लोचनांसह मना ही ओढणी लागली ? ॥
नेत्रांचें फिटलें सुरेख कृति ही पाहोनियां पारणें ।
कोणाची कृति ही ? दुणावलि परी शंका अशा कारणें ॥ १ ॥
ब्रह्मानें करण्यास सत्कृति अशा ही मूस का ओतली ।
लक्ष्मीची प्रतिमाच अप्रतिम या रूपें अहा पातली ॥
कीं दिव्यप्रतिभावलें कविवरें चातुर्ययोगें भला ।
शब्दांचा परि 'अर्थ'-पूर्ण रुचिर प्रासाद हा बांधला ॥ २ ॥
किंवा शिल्पकला स्वतां प्रकटली रम्यस्वरूपें अशा ।
आला 'ताजमहाल' रूप धरुनी हें धाकुटें प्रायशा ॥
थोरांचें बहुधा यशोमृत इथें हें गोठलें पातळ ।
किंवा नेसुनि बैसली सु-रमणी ही पांढरें पातळ ॥ ३ ॥
देवींचें भथवा इथें अवतरे प्रासादरूपें हसें ।
किंवा शीतल चंद्रिकाच विधुला सोडूनि आली भसे ॥

तेजःपुंज नभोंगणा त्यजुनियां तेजस्विनी चांदण्या ।
 रूपैक्ये अथवा स्वये प्रकटल्या भूमीवरी नांदण्या ॥ ४ ॥
 किंवा मानवचित्तसिंधुमधल्या लाटा नभोभेदक ।
 आल्या एकवट्टनि रूप धरुनी ऐसें मनोवेधक ॥
 कीं प्रासादमिपें इथें प्रकटल्या आशा-अहंभावना ।
 आकांक्षा, बहुभव्य निश्चय, तशा चित्तांतल्या भावना ॥ ५ ॥
 किंवा जे रचितात नाटक-कथा-सत्काव्य-कादंबरी ।
 त्यांची ती प्रतिभा अशी विनटली जी नाचते अंबरीं ॥
 किल्ला विस्तृत जो हवेंत रचिला आलाच तो भूतला ।
 पर्यांचा दृढ होउनीच अथवा हा बंगला पातला ॥ ६ ॥
 कीं स्वप्नांतिल पातला रुचिर-सा हा राजवाडा स्वतां ।
 किंवा हा दुमदार मोहक मनोराज्यांतला तत्त्वतां ॥
 किंवा मूर्त मनोरथ प्रकटले याच्यामिपें सर्वही ।
 छे ! छे ! छे ! न असें असे कृति महा-कारागिराचीच ही ॥ ७ ॥
 ओतोनी प्रतिभा जशी टवटवी काव्यांस देतो कवी ।
 शिल्पज्ञानहि भोतुनी उभविली ही सृष्टि ज्यानें नवी ॥
 हें सार्धें स्थल शोभवी कुशलता खर्चोनि नानापरी ।
 तो शिल्पज्ञहि वंदनार्ह मजला वाटे कवीच्यापरी ॥ ८ ॥
 × × ×
 पोटीं सेवुनियां सुधा^१हि वसुधा ही नित्य जो भूपवी ।
 आनंदेंच सुधा^२ सुधाकर सदा ज्याच्यावरी वर्षवी ॥
 ऐसा सुंदर डौलदार बरवा उत्कृष्ट हा बंगला ।
 “ यावच्चंद्रदिवाकरौ ” कुलजनीं प्रेमें करो मंगला ॥ ॐ ॥

रचना ता ॥ ७-१-१९२८

१ चुना; २ अमृत.

प्रतिभा-रमणीस^१ —

[प्रो. फडके यांचें 'प्रतिभासाधन' हें पुस्तक वाचल्यावर स्फुरलेले विचार खालील कवितेंत ग्रथित केले आहेत.]

(चाल :—मरणांत खरोखर जग जगते०)

तुज नित्य नवी नवलाइ हवी ॥

तव चंचलता हें जग जगवी ॥ ध्रु० ॥

रूप तुझे अव्याजमनोहर

शोभा त्याची अतीव सुंदर

बघुनि अप्सरा स्तंभित पळभर

त्रैलोक्याला तें भुलवी । तुज नित्य नवी नवलाइ हवी०॥१॥

व्योमशिराहुनि भूपृष्ठावर

सरळ रुळे तव कचसंभार

बीज त्यांतुनी वारंवार

फणी आपली ती फिरवी । तुज नित्य नवी नवलाइ हवी०॥२॥

गोष्टी-नाटक-कादंबरिचे

पेहराव तव नानापरिचे

चमकतात हे अस्सल जरिचे

तेज त्यांचें तुज खुलवी । तुज नित्य नवी नवलाइ हवी०॥३॥

१ आवाहनं न जानामि, न जानामि तवार्चनं ॥

पूजां चैव न जानामि, क्षम्यतां प्रतिभेश्वरि ! ॥

उच्च कल्पना-विलास-वारु
 घेउनि चढसी दुर्गम मेरु
 तुझा गमनपथ होई चारु
 नभीं विहरतां जेविं रवी । तुज नित्य नवी नवलाइ हवी०॥४॥
 अवघें स्थिरचर पदार्थजात
 यांस दिव्य निज तेज समर्पित
 त्रिका^१ल हिंडसि जगत्रयांत
 विहरे नारदमुनि जेवीं । तुज नित्य नवी नवलाइ हवी०॥५॥
 रम्य उषा तूं, तुझिया शुद्ध
 रंगमहालीं कवि-अनिरुद्ध
 होउनि संचरतो अ-निरुद्ध
 प्रीति तुझी कविला ठावी । तुज नित्य नवी नवलाइ हवी०॥६॥

रचना ता ॥ १६-९-१९३३

प्रसिद्धि : साप्ताहिक त्रिकाळ : १२ फेब्रुवारी १९३४

१ भूत-वर्तमान-भविष्य

भूकंप आज कां झाला ?

भूकंप आज कां झाला ? । थरकांप होइ चित्ताला ॥ ध्रु ० ॥

रघुपतिराघवराजाराम

नळादि राजे सुखविश्राम

सर्व पावले पूर्ण विराम

तो शेष म्हणोनी भ्याला । हालवी काय शीर्षाला ॥ १ ॥

अनंतकोटिब्रह्मांडातें

उत्पत्तिस्थितिविलया नेते

क्षणांत कोपें भस्मचि करिते

ती ईशशक्ति जनतेला । दाखवी काय निजलीला ॥ २ ॥

विशाल भाकाशाच्या प्रांतीं

ग्रहगण अगणित गरगर फिरती

त्यांतुनि एकादा भूवरती

काय हो अकस्मात् आला । आश्रयार्थ बिलगायाला ॥ ३ ॥

पापभीरु जन वदती कांहीं

पुण्यात्म्यांची पुण्यदा मही

पापहिमानें गारठली ही

संकोच हिच्या देहाला । हा काय वाटतो गमला ॥ ४ ॥

प्रखर उष्णता उदरीं धरणी

ठेवितसे ही तिचीच करणी

भूमिगर्भशास्त्र्यांची वाणी

तर्किते अशा तर्कांला । सत्यार्थ न कोणा कळला ॥ ५ ॥

रचना-ता ॥ २३-७-१९३३

प्रसिद्धि : केसरी ता ॥ २६-१-१९३४

[ही कविता लिहिली व प्रसिद्ध झाली अशा दोन्ही वेळांचे सुमारास भूकंप झाला होता.]

निराधार !

(जाति-मधुघट)

निराधार आधेय फिरे । नवलांतिल हें नवल खरें ॥ ध्रु० ॥

सर्वे चंद्रमा-बालक घेउनि

खीसभोर्ती धांवे धरणी

अमे ग्रहांसह तोही तरणी

कैचा त्यां आधार बरें ? । निराधार आधेय फिरे ॥ १ ॥

ब्रह्मांडांतिल वस्तु चलाऽचल

‘म^१नो मधुकरो’ मकार चंचल

पळभर नसती कदापि निश्चल

स्वैर धांवती सदा त्वरें । निराधार आधेय फिरे ॥ २ ॥

नभीं वायु^२स्थ वेगें उडतो

दीपाविणही प्रकाश पडतो

मनुज-स्वर यंत्रांतहि दडतो

घमत्कार भौतिक सारे । निराधार आधेय फिरे ॥ ३ ॥

वीजपिशाची जगभर फिरते

बिनतारेवर नर्तन करते

वृत्त कथाया कर्णीं शिरते

ऐकूनि विस्मय हृदयिं भरे । निराधार आधेय फिरे ॥ ४ ॥

निराधार मी प्रभो ! तुझ्याविण

पतंगापरी करितों भ्रमण

स्वस्थानीं मज खेचुनि आण

रज्जु तयाचा धरुनि करें । निराधार आधेय फिरे ॥ ५ ॥

रचना ता ॥ २८-१-१९३४

१ मनो मधुकरो मेघो मानिनी मदनो मरुत् ।

मा मदो मर्कटो मत्स्यो मकारा दश चंचलाः ।

२ विमान

भूदेवीचीं जुळीं-बाळें

[ता. २८-११-४५ रोजीं भूकंप होऊन कराचीजवळ दोन नवीन बेटें निर्माण झालीं. त्या प्रसंगाला उद्देशून खालील कविता रचिल्या आहेत.]

एके दिवशीं अकल्पितपणें चमत्कार झाला ॥

कुतूहलात्मक कांहीं मजकुर वाचनांत आला ॥ १ ॥

“ भूकंपानें सागर-हृदयीं प्रचंडाग्नि पेटे ॥

आणि कराचीजवळ उगवलीं दोन नवीं बेटें ” ॥ २ ॥

निसर्गनिर्मित कृतिचा अद्भुत वाचुनि वृत्तांत ॥

सहज उसळले अमित कल्पना-तरंग चित्तांत ॥ ३ ॥

भूदेवी ही प्रसूत झाली, तिचीं जुळीं-बाळें ॥

समुद्रवल्यांकित अवतरलीं सुंदर वेल्हाळें ॥ ४ ॥

‘बेटें’ नसती, ‘बेटे’ असती हे विक्रमशाली ॥

घेउनि आले स्वतंत्रतेच्या हातांत मशाली ॥ ५ ॥

या बेट्यांनो ! या बाळांनो ! सुस्वागत तुमचें ॥

स्वातंत्र्यसुधा संतत सेवा, हेंच स्वहिताचें ॥ ६ ॥

सिंहीचे सुत अहांत तुमची मृगेंद्रता सिद्ध ॥

मतंगजांसम आक्रमकांचीं शिरें करा विद्ध ॥ ७ ॥

राम-कृष्ण वा राम-लक्ष्मणा समान रिपुहननीं ॥

निजबल दावा, प्रसन्न तेणें तुमची भूजननी ॥ ८ ॥

निकटस्थित हा ज्येष्ठ सहोदर पहा आर्यदेश ॥

परकीयांनीं जर्जर केला, भोगितसे क्लेश ॥ ९ ॥

त्या आर्यांचें बीज रुजावें तुमच्या भूर्मीत ॥

परस्परांनीं मग उजळावी स्वतंत्रता-ज्योत ॥ १० ॥

रचना ता. १२-४-४६

सरकारी नोकराचा दिनक्रम

[छंद—अभंग]

सकाळीं उठूनी । चहा ऊनऊन ॥ भाकंठ पिऊन । तोंड धुणें ॥ १ ॥
सेफटी रेझरनें । दाढी ती घोटणें ॥ मिशांनाही तेणें । रजा देणें ॥ २ ॥
नेमियेल्या वेळीं । कचेरींत जाणें ॥ साहेबा भजणें । जीवेंभावे ॥ ३ ॥
साहेब हा त्राता । साहेब हा धाता ॥ इच्छितही देता । कल्पतरु ॥ ४ ॥
साहेबाची आज्ञा । प्रमाण मानणें ॥ चित्त तें ठेवणें । 'पे-डे' वरी ॥ ५ ॥
पगारांत काट । नोकरीला चाट ॥ मिळे तरी बूट । पुसणें त्याचे ॥ ६ ॥
पोटासाठीं करणें । लांगूलचालन ॥ स्वधर्मपालन । विसरलें ॥ ७ ॥
श्रद्धाहीन झाला । कर्ममार्गभ्रष्ट ॥ पोट भरी स्पष्ट । पशूपरी ॥ ८ ॥

रचना ता ॥ २३-१-३४

प्रसिद्धि : पुरुषार्थ : ऑगस्ट १९३५

मजेदार मंगलाष्टके

[‘लग्नमंडपांत पेंढारी कर्त्रींचा सुळसुळाट’ या नांवाचा माझा एक विनोदी लेख साप्ता० सकाळ ता. २६-६-३४ च्या अंकीं प्रसिद्ध झाला आहे. त्यांत खालील मंगलाष्टके मुद्दाम रचून घातलीं आहेत.]

(वृत्त—शार्दूलविक्रीडित)

अद्ययावत् उपमालंकारमंडित मंगलाष्टक—

संसारास कुणी समुद्र म्हणती, मी तों ‘ सिनेमा ’ म्हणें ।
येथें बोलपटांतल्या बहुगुणी ‘ हीरो ’ परी वागणें ॥
आली स्टेजवरी तुझी प्रियतमा जैशी सिनेमा-नटी ।
खा, प्या, चैन करा, तुम्ही उभयतां, विख्यात व्हा भूतटीं ॥ १ ॥

× × ×

कांहीं वृत्तपत्रांचीं नांवे समाविष्ट केलेलीं मंगलाष्टके—

जैसें ‘ केसरि ’-पत्र चालविति ते ‘तात्या करंदीकर ’ ।
तूं संसार तसाच चालव मुला ! सर्वां प्रमोदी कर ॥
कीर्तिश्री तुमची अखंड विलसो ‘ ज्ञानप्रकाशा ’ परी ।
देशाचें बहुदैन्य बोंचत असो ‘ भा^२ल्या ’ परी अंतरीं ॥ २ ॥
संसारास ‘ सकाळ ’ च्या परि तुझ्या आरंभ झाला असे ।
ताजें प्रेम तिन्ही-‘ त्रिका^३ळ ’ तुमच्या चित्तीं वसो नीटसें ॥
उत्साहें ‘ नवशक्ति ’ धारण करा स्वातंत्र्यसंपादनीं ।
वागा धीटपणें अगामधिं ‘ नव्या काळा ’ कडे पाहुनी ॥ ३ ॥

× × ×

शुभप्रसंगीं स्वर्गीय उपमालंकृत मंगलाष्टक !—

‘स्वर्गीं लाभतसे निरंतर अशी ‘शांती^४’ मृताला जशी ।
ती येथें तुज लाभली दिनकरा ! कां रे ! वृथा लाजशी ? ॥

१ ‘ केसरी ’ चे त्या वेळचे संपादक

२ पुण्यांतील एक जुनें वर्तमानपत्र—भाला.

३ याच ‘त्रिकाळा’चें रूपांतर ‘दैनिक काळ’ नामक वृत्तपत्रांत सध्या झालें आहे.

४ “ ईश्वर मृताचे आत्म्यास शांति देवो !”

भातां यापुढती सदोदित डबल्-कार्डापरी संयुत ।

राहोनी तिजशीं अहर्निश असा अन्योन्यसौख्यीं रत ॥ ४ ॥

×

×

×

[अनेक चुकांनीं लडवडलेलें खालील मंगलाष्टक मुद्दाम बनविलें आहे-
होतकरू आणि अब्युत्पन्न कवि-कवयित्री यांच्या काव्याचा हा एक नमुना आहे,
असें म्हणण्यास हरकत नाही.]

इंदू ! इंदु^१-उराकडील कुलक^२-र्ष्यांचें प्रसिद्ध स्थळ ।

वडलांनीं^३ तव शोधिलें तुजकरी^४-तां जें दुजां दुर्मिळ ॥

यातायात्^५ करिती तुझे जनक आ^६-प्पा जी तुझी माउली ।

नातवंडाकरवीं^७ तिचें सुफळ श्र^८-द्धेनें तयां दे मुली ! ॥ ५ ॥

१ इंदूर—या शब्दाचा इंदु+उर असा विग्रह करून कवितेंत वसविलां आहे !
वा कवे ! वा कवे ! ! ' अपि माषं मषं कुर्यात् च्छंदोभंगं न कारयेत् '

२ कुलकर्ष्यांचें—येथें यतिभंग झाला आहे.

३ वडिलांनीं—वरसंशोधन करतांकरतां वडिलांची कंबर खरोखरीच मोडली कीं
काय न कळे ! कविराजांनीं मात्र मोडून टाकली आहे खरी !

४ तुजकरितां—येथें यतिभंग झाला आहे. शिवाय ' करितां ' यांतील ' री '
वृत्तसुखास्तव दीर्घ केली आहे ! निरंकुशाः कवयः !

५ यातायात—येथें अंत्य ' त ' चा पाय मोडून कविता जुळविण्याच्या याताया-
तीचा अंतच केला आहे म्हणावयाचा !

६ आप्पा—येथें आप्पा या शब्दाचा आ+प्पा असा विग्रह करून यतिभंग.
झाल्यामुळे बिचारी माउली ' पाजी ' झाली आहे !

७ नातवंडामार्फत—येथें ' त ' चा पाय मोडून भावी नातवंड लंगड्या गोपाळ-
कृष्णाचा अवतार घेऊन येणार आहे असें तर कवीला सुचवावयाचें नाही ना ?

८ श्रद्धेनें—येथील यतिभंग तर तिरस्करणीयच आहे. शिवाय मागील ' सुफळ '
यांतील ' ळ ' पुढें ' श्र ' हें संस्कृत जोडाक्षर आल्यामुळे ' ळ ' ला गुरुत्व द्यावयास
पाहिजे. तें देऊन कविता म्हटल्यास कानाला बद्दसूर लागते. हल्लींच्या कवि-
तेंत हा दोष स्वैरपणें आढळतो व तो टाळण्याचा कोणी यत्किंचत्हि प्रयत्न
करीत नाही. जरा विचार केल्यास हा चरण पुढीलप्रमाणें रचतां येईलः—
"स्वापत्याकरवीं तिचें फळ तयां अत्यादरें दे मुली ! ॥"

बॅरिस्टर चित्तरंजन दास

यांचें स्वर्लोकीं प्रयाण

(मालिनी)

अहहह ! अजि झालें काय हे सानथोर ।
सकल जन करीती शोकसंराव फार ॥
अखिल नगर शोकाब्धीमधें कां बुडालें ? ।
बहुजनहितकर्ते दासबाबू निमाले ! ॥ १ ॥
दिसति अखिलशाला बंद कां या विशाला ? ।
शिशुगणहि धरीती कां उदासीनतेला ? ॥
बहुविध जनकार्यीं स्वास्थ्य कां आजि आलें ? ।
बहुजनहितकर्ते दासबाबू निमाले ! ॥ २ ॥

(शा. वि.)

ज्याच्या बुद्धिगभीरतेसह असे तो तुल्य रत्नाकर ।
जो विद्वान्, धनवान्, महान् गमतसे धैर्यें जसा भूधर ॥
स्वार्थत्याग बघोनि नाहिं उपमा ज्याला दुजी घावया ।
तो गेला अजि वंगसिंहचि कसा स्वाराज्य सेवावया ? ॥ ३ ॥

(मंदाक्रांता)

हे भूमाते ! अजि तुजवरी कोपला काळ गे ! तो ।
यासाठीं गे ! नरवर तुझे तो हिरावून नेतो ॥
प्रेमें अंकीं बसवुनि तयां जोंवरी न्याहळीशी ।
काळें नेळें; म्हणुनि दिससी हाय ! दुःखार्त ऐशी ॥ ४ ॥

१ हिंदमाते !

(मालिनी) रडुनि रडुनि आतां काय गे ऊपयोग ? ।
 तुजसि नच तयाच्या भेटिचा दैवयोग ॥
 कमि करुनि अतां तूं मन्युचा गे उमाळा ।
 मनिं बहुजनपाळा आठवीं तूं दयाळा ॥ ५ ॥

(गीति) तत्प्राप्त्यर्थं व्यर्थं चि जरि करिशी शोक गे ! भरतमाय ! ॥
 स्वस्थानच्युत तारा आकाशपदीं दिसे पुन्हा काय ? ॥ ६ ॥
 मोठेमोठे उपजति सुत तव पोटीं त्वदुद्धरणकार्या ॥
 परि दुष्ट काळ घेउनि अल्पावधिमाजि जाइ नखर्या ॥ ७ ॥
 तूं सर्वसमृद्धीनें अससी परिपूर्ण परि जसें भासे ॥
 बहुजलपूर्ण सरोवर नच दिसतां त्यांत रुचिर तामरसें ॥ ८ ॥
 यास्तव परमेशाची करुनि सदा प्रार्थना प्रसन्न कर ॥
 वर माग, 'मदुद्धरणचि करोत देवा ! मदीय पुत्रवर' ॥ ९ ॥
 त्याच्याच कृपेनें तव सुतरनें दिव्यतेज धरितील ॥
 विन^१ तेस गरुड, त्यापरि तीं तुजला दास्यमुक्त करितील ॥ १० ॥

रचना ता ॥ ?

१ विनता-गरुडाच्या आईचे नांव

पितृनिधनी

कै.तीर्थरूप विनायक (ऊर्फ तात्या) महादेव जोशी, पेन्शनर शाळामास्तर
जन्म-बुधवार, पौष शु.८शके १७८३ ★ मृत्यु-शुक्रवार श्रावण व.१ शके १८६०
(ता ॥ ८ जानेवारी १८६२) (ता ॥ १२ ऑगस्ट १९३८)

[वृत्ते- विविध प्रकारची]

मध्याह्नीचा समय न कळे, मध्यरात्रीहि किंवा ।
भासे भस्में भसित नभ हें धूमधूम्रादिकीं वा ॥
सान्या वस्तु भ्रमित गमती सुस्थिरा यत्प्रवृत्ति ।
होई ऐशी स्वपितृनिधनीं बावरी चित्तवृत्ति ॥ १ ॥
हा रे काळा ! कठिण-हृदया ! नीचकर्मप्रवीणा ! ।
प्राणिग्रासीं बहु सुख तुला निर्दया ! प्रेमहीना ! ॥
कित्येकांचे बलि पचविले त्वां बलीवर्दमत्ता ! ।
इच्छा नाहीं शमलि अजुनी काय रे दुष्टचित्ता ? ॥ २ ॥
हिंडायातें दूर रानांत जावें ।
झंझावातें तीव्रवेगांत यावें ॥
न्यावी छत्री, त्यापरी तातछत्र ।
त्वां नेलें रे ! जें अम्हांला पवित्र ॥ ३ ॥
होतें ' विनायक ' असें मधुनाम ज्यांना ।
' तात्या ' असें म्हणतसूं अम्हि सर्व त्यांना ॥
मायाळु जे गरिब, वत्सल वत्सलांचे ।
काळा ! तयांस हरिलेंस, मनांत डांचे ॥ ४ ॥
रात्रीं तुवां येउनि गुप्त वेषें ।
नेलेंस त्यां या अतिघोर दोषें ॥

संपादिला रे ! वद काय धर्म ? ।
 या नीचकर्मीं तुज काय शर्म ? ॥ ५ ॥
 तोड भन्य न तुझ्या करणीला ।
 नित्य साधिशि भशा सरणीला ॥
 लांडगा छळि जसा हरिणीला ।
 तेविं तूं छळसि या धरणीला ॥ ६ ॥

“तात्या ! तात्या ! अहो या ” त्यजुनि निजजनां काय तेथें कराल ? ।
 गेलां कोठें कळेना, जखडुनि पडलां कालपार्शीं कराल ? ॥
 कोणाच्या अंतरींही किमपिहि नव्हतें कीं तुम्ही अंतराल ।
 पाहूं कोठें तुम्हांला ? उकलुनि वरती येउं का अंतराल ? ॥ ७ ॥
 “ हा तात, तात, तात्या, गेलां कोठें ? ” असेंचि ओरडतो ॥
 नेत्रीं जल आटे तों आठवुनिं तुम्हांस सर्वही रडतो ॥ ८ ॥
 प्रावृट्काळीं प्रायः पर्वतसमुदित-महानद्या द्रवती ॥
 त्या दुःखाश्रुमिषानें अस्मन्नेत्रांतुनी अतां स्रवती ॥ ९ ॥

गेलां कोठें “ तात हो तात ” माझे ? ।
 कां हो आतां हस्तयष्टी न वाजे ? ॥
 कर्णीं कोठें पायचाहूल ये ना ।
 आवाजाची साद कानीं पडेना ॥ १० ॥
 गेलां कोठें कीं प्रवासास काय ? ।
 छत्री-काठी-वाहणा येथ ! हाय ! ॥
 खाण्याचींही नेलिं नाहीत भांडीं ।
 वस्त्रांचींही राहिलीं हीं गठोडीं ॥ ११ ॥
 एकाएकीं टाकुनीया अम्हांला ।
 तात्या ! तात्या ! एकटे काय गेलां ? ॥
 आम्हीं मागें फार आकांत केला ।
 शोकाश्रूनीं न्हाणिलें या धरेला ॥ १२ ॥
 “ तात्या ! तात्या ! ” हाक ऐशी कुणाला ।
 मारुं आतां सर्वदा ? तेंच बोला ॥

१ खाण्याचीं भांडीं—फराळाचा डबा इ०

“ओ, ओ,” ऐसैं कोण हो उत्तरेल ? ।
 मद्दानी ती हाय ! वार्ती विरेल ॥ १३ ॥
 वृकानें वधावें अरण्यां मृगाला ।
 स्वबाणें जसे पारध्यानें खगाला ॥
 तसें दुष्ट काळेंचि साधोनि संधि ।
 तुम्हां ओढिलें, तो महाहीन दुर्धी ॥ १४ ॥
 येऊं का हो हुडकित तुम्हां आठही या दिशांला ? ।
 किंवा येऊं त्वरित वरती फोडुनी मेघमाला ? ॥
 पाहूं किंवा कवच चिरुनी भूमिचें या विशाल ? ।
 हा रे दैवा ! परि तुम्हि मला काय तेथें दिसाल ? ॥ १५ ॥
 असाल कोठें कुठल्याहि ठायीं ।
 दिसाल आम्हांस कशा उपायीं ॥
 उत्कंठुनी चित्त पुढेंच धावे ।
 परंतु कोती मति त्यास भोंवे ॥ १६ ॥
 आहां कोठें तिथुनि तरिही एक हो पत्र धाडा ।
 कामांचा हो जरिहि असला फार मोठा रगाडा ॥
 पत्रां आम्हां सरळ कळवा आपुला स्पष्ट पत्ता ।
 भेटी व्हावी त्वरित तुमची भास ही सत्य चित्ता ॥ १७ ॥
 तुम्ही परम चांगले बहु दयाळु दाते जसे ।
 सुदीन सुजनीं तुम्ही द्रवतसां नभीं मेघ-से ॥
 मुलांविषयिंही हृदीं तुमचिया दया निर्मल ।
 असे गुण तुम्हांपरी इतर वंशजीं दुर्मिल ॥ १८ ॥
 वडील तुमचे सुधी सुकृतशील मोठे भले ।
 तुम्हांस सुख द्यावया न बहुकाळ ते लाभले ॥
 परंतु तुमची महानिपुण चांगली मावली ।
 तुम्हांसह अम्हां मिळे सुचिर तत्कृपा-सावली ॥ १९ ॥

सुशिक्षण मिळावया ग्रहदशा तुम्हीं साहिल्या ।
 कृपा करि सर^१स्वती म्हणुनि तत्पदीं वाहिल्या ॥
 प्रसाद करितां तिनें बहुत होउनीयां कृती ।
 कुटुंबभर घेतला निजशिरीं खरी सत्कृति ॥ २० ॥
 प्रपंच करितां तुम्हीं कितिक संकटें भोगलीं ।
 तयां ढकलितां दुरी न तुमची मती भागली ॥
 सुदूरपथदृष्टि वा समयधीरता-वीरता ।
 असे गुण किती कथूं ? सततयत्नगंभीरता ॥ २१ ॥
 स्वजन्मभर हिंडुनी अमित शिष्य संपादिले ।
 सुशिक्षण तयां पित्यापरि तुम्हीं ममत्वे दिलें ॥
 पदुत्व तुमचें तयां पदुनि तेहि नांवाजती ।
 विशुद्धतम नाणकें असति तींच ना वाजती ? ॥ २२ ॥
 अम्हीहि तुमचीं मुलें सकल, यांस सच्छिक्षण ।
 दिलें, करुनि संकटीं सतत आमुचें रक्षण ॥
 सुनीतिधृतिसत्यता जगातिं हें सुखा साधन ।
 दिलें तुम्हिं, तयापुढें इतर तुच्छ वाटे धन ॥ २३ ॥
 सत्कीर्तिसुगंध उरे, गेला जरि दिव्यकाय, कापूर ॥
 दृढ पेटोतुनि, तैसा तुमचाही दिव्यकायकापूर ॥ २४ ॥
 विद्युद्वेगांत धावे, सकलजन सर्वे घेउनी भागगाडी ।
 जाई जों ती दिगंतीं, श्रवणिं पडतसे तद्रतीची धडाडी ॥
 तैसे गेलांत वेगें, सुकृतिगुणयशोनाद येतात मार्गें ।
 यावद्देहांत जीव स्मरणहि तुमचें मानसीं राहि जागें ॥ २५ ॥
 “ तात्या तात्या तात्या ! ” किति तुमचे गोड गोडवे गावे ! ॥
 नित्य स्मरणीं यावे, आसेष्टांतें यथेष्ट सांगावे ॥ २६ ॥

×

×

×

१ विद्यादेवी पक्षीं तुमची मातुःश्री

कुठें वीणावाद्यध्वनि, तरिहि शोकार्णव कुठें ।
कुठें विद्वद्गोष्ठी, वितरति सुरापीरव कुठें ॥
कुठें रम्या रामा, दिसति जरठाही तरि कुठें ।

अशा या संसारीं सुख-असुख वा हा भ्रम उठे ॥ १ ॥

आलाप कोठेंहि, विलाप कोठें ।

विराग कोठें, सुविलास मोठे ॥

जवापरी सौख्य, विशाल दुःख ।

भवीं विधी मारित नित्य डंख ॥ २ ॥

रचना ता ॥ २२-८-१९३८

१ मूळ संस्कृत श्लोक-क्वचिद्वीणावाद्यं क्वचिदपिच हाहेति रुदितम् ।

क्वचिद्विद्वद्गोष्ठी क्वचिदपि सुरामत्तकलहः ॥

क्वचिद्रम्या रामा क्वचिदपि जराजर्जरतनुः ।

न जाने संसारः किममृतमयः किं विषमयः ॥

एक विलक्षण योगायोग

सप्तसप्ततिमे वर्षे सप्तमे मासि सप्तमी ॥

रात्रिर्भीमरथी नाम नराणामतिदुस्तरा ॥

अर्थ-मनुष्याच्या आयुष्यांतील सत्याहत्तराव्या वर्षाच्या सातव्या महिन्यांतील सातव्या दिवसाच्या रात्रीला ' भीमरथी ' ही संज्ञा असून ती अतिशय दुस्तर (निभावण्यास कठिण) असते.

सदर श्लोक आपटेकृत व वैद्यकृत संस्कृत-इंग्रजी शब्दकोशांत भीम या शब्दाचे अर्थ देतांना भीमरथी या सामासिक शब्दापुढें दिला आहे.

वरील श्लोकाची सत्यता आजपर्यंत कितीजणांना पटली असेल तें सांगवत नाही; पण माझे वडिलांचे मृत्यूचे बाबतींत मात्र ती अगदीं तंतोतंत, किंबहुना त्याहूनही जास्त सूक्ष्मपणें खरी ठरली. श्लोकांत ' सातव्या दिवसाची रात्र ' एवढेंच म्हटलें आहे; परंतु माझे वडिल ३१४ महिने आजारी असतांना त्या दुर्दैवी दिवसाचा नेमका ' सातवाच प्रहर ' (म्हणजे रात्रीचे १२ ते ३ चा समय) त्यांना प्राणघातक ठरला. इतकी या श्लोकाची प्रचीति पटलेली पाहून श्लोककर्त्याच्या अचूक भविष्यज्ञानाचें कौतुक वाटते.

मातृविलापिका

[मृत्यु-गुरुवार ज्येष्ठ शु॥११ शके १८६७ (ता॥ २१ जून १९४५)]

(वियोगिनी)^१

परमप्रियसाध्वि ! माय गे ! । त्यजुनी गेलिस हाय ! हाय ! गे ॥
खरि होतिस वंशदीपिका । विझली, ही रचितों विलापिका ॥ १ ॥

(शालिनी)

आई आई आइ गे आइ आई । पूज्या स्तुत्या जेविं तूं देव^२-गाई ॥
वात्सल्याची सत्कृपेचीच साई । नेई तूतें काळरूपी कसाई ॥ २ ॥
काळा ! दुष्टा ! नामरूपेहि काळा । जिव्हा लौल्या, दंतपंक्ती कराळा ॥
त्वन्मातेतें काय रे सौख्य देसी ? । मन्मातेतें कां हिरावून नेसी ? ॥ ३ ॥

(स्रग्धरा)

आई, गेलीस कोठें ? स्वजन सकलही सत्वरें सोडुनीयां ।
आई, गेलीस कोठें ? स्वरचित-ममता-पाशही तोडुनीयां ॥
आई, गेलीस कोठें ? स्वकृत-सुकृतिचे कुंभ येथें भरोनी ।
आई, गेलीस कोठें ? स्वहृदय-सुमना वज्रवत् गे ! करोनी ॥ ४ ॥
दुदैवें व्योम फाटे, दिवस असुनिही लोचनीं ध्वांत दाटे ।
वाटेमध्ये सराटे बहुत पसरिले, टोंचती तीक्ष्ण कांटे ॥
काठी नेई विधाता, इतर न गवसे, कांहीं आधार हाता ।
आई ! तूं तेविं जातां, भ्रमण करितसों अंधवत् सर्व आतां ॥ ५ ॥
ठेवोनी कोटरान्तीं निजमृदुलपिलें, पक्षिणी दूर जाते ।
मातेसाठीं तिथें तीं ' चिवधिव ' करिती भेदुनी काळजातें ॥
माते ! जातां तशी तूं ' शिवशिव^३ ' म्हणतों सर्वदा सर्व ळालें ।
काळें केलें सुदैवें, अघटित घडलें, साधली संधि काळें ॥ ६ ॥

१ मातृवियोगदुःखाच्या अतिरेकामुळें आरंभीं वियोगिनी वृत्त योजिलें आहे.

२ कामधेनु

३ दुःखोद्धार

(शार्दूलविक्रीडित)

तूं गेलीस अम्हां त्यजूनि सहसा केलेंस या साहसा ।
हा आचार तुझा नसे उचित-सा, आम्हां गमे दा^१ह-सा ॥
टाकोनी तुज बोललों न कळतां मार्गे कधीं काय गे ? ।
टाकोनी म्हणुनी अम्हांस सदये ! गेलीस का माय ! गे ? ॥ ७
तूं गेलीस कशी कुठें विधिबळें आम्हां न कांहीं कळे ।
पंचत्वीं तव देह नश्वर मिळे, आत्मा परे^२ शीं जुळे ॥
त्वन्मूर्ती तव सत्कृति-स्मृतिमुळें, चित्तांतुनी ना ढळे ।
पूजावें तिज नित्य लोचनजळें, हा मार्ग गे ! आढळे ॥ ८ ॥

(इंद्रवज्रा)

तूं मा^३तृदेवाह्वय वंद्य मूर्ति । कर्तृत्व-दातृत्व-कृपत्व-पूर्ति ॥
वात्सल्य-माया-गुणपुष्पपुंज । शोभे तयें हा कुलकीर्तिकुंज ॥ ९ ॥
ही जन्म^४भूमी जशि वंद्य माते । तूं जन्मदात्री तशि वंद्य^५ माते ! ॥
स्वर्गाहुनी श्रेष्ठ तुम्ही म्हणोनी । सेवीतसें सार्थकता गणोनी ॥ १० ॥

(शिखरिणी)

दिली तातें तूतें शिशुपणिंच अस्मत् शुचिकुलीं ।
सु-लीनत्वे काया भविरत इथें त्वां झिजविली ॥
अतीव प्रक्षीणा बनलि तुलसी-काष्ठसम ती ।
मती त्वत्संसारिं परि सतत झाली विहरती ॥ ११ ॥
जरी गेहीं कोंडा, तरि करिसि मांडा मधुर-सा ।
अम्ही होतों प्याया टपत तव मायामधु-रसा ॥

१ अग्निज्वाळेप्रमाणें चटका लावणारा

२ परब्रह्मीं

३ मातृदेवो भव ॥

४ जननी जन्मभूमिश्च स्वर्गादपि गरीयसी ॥

५ वंदे मातरम् !

स्वतां मत्तातातें अनुसरसि तेव्हां सहमता ।

अतां त्यांच्या पश्चात् गमन करिसी तद्गति-रता ? ॥ १२ ॥

(सुमंदारमाला)

शिशुत्वीच ' आक्का ' परी सासरीं गे, तुला नाम ' भागीरथी ' लाभलें ।

नदी त्वत्सखी भाविकां जेविं देई, दिलें क्षेम तूंही अम्हांला भलें ॥

जरेमाजि गं.^२ भा. पणीं तीच गं.^३ भा., तुला क्षेत्र का^४ शीमधें पावली ।

अतां भेटि आकाशगंगेस द्याया, द्युलो^५कांत गेलीस का मावली ? ॥ १३ ॥

×

×

×

(शिखरिणी) जर्गी जन्मा आला, मरण मग त्याला न टळत ।

जैरी स्वर्गी जाई तरि जगतिं येई न कळत ॥

खरश तोचि प्राणी स्वकुल वरि आणी निजबलें ।

स्ववंशीं तूं धन्या, तुजसदृश अन्या न जमलें ॥ १४ ॥

×

×

×

(गीति) रचिली^१ विलापिका हे, तव तनु रचिल्या चितेकडे नेली ॥

ज्येष्ठचिरंजीवानें कीर्ति चिरंजीविनी तुझी केली ॥ १५ ॥

रचना ता॥ ३-७-१९४५

१ यस्य भार्या शुचिर्दक्षा भर्तारं अनुगामिनी
नित्यं मधुरवक्त्रीच सा रमा न रमा रमा ॥

भावार्थ—आई, तुझे यजमान (आमचे वडिल) जीवंत असतां त्यांच्या म्हणण्याप्रमाणें तूं वागत होतीस; आतां त्यांच्या निधनानंतरहि त्यांच्या गतीला अनुसरून तूं गमन केलेंस कीं काय ?

२ गं. भा. पणीं—वैधव्यावस्थेंत

६ जातस्यहि ध्रुवो मृत्युः ।

३ गं. भा.— गंगाभागीरथी नदी

७ ध्रुवं जन्म मृतस्यच ॥

४ तूं काशीयात्रेस गेलीस तेव्हां.

८ स जातो येन जातेन

५ द्युलोकांत—स्वर्गांत

याति वंशः समुन्नतिम् ।

९ ज्यानें चिता रचिली, त्याच तुझ्या ज्येष्ठ चिरंजीवानें ही विलापिकाहि रचिली ! परंतु या दोन कृत्यांत इतका तीव्र भेद कीं, चितेवरील तुझी तनु अल्पावकाशांत इहलोक सोडून गेली असली, तरी तुझ्या ज्येष्ठ चिरंजीवानें या विलापिकेच्या द्वारें तुझी कीर्ति अमर केली आहे.

मृत्युस आवाहन

(जीवितयात्रा सफल झालेल्याचे उद्गार)—

(चाल—वहु असोत सुंदर०)

अजुनि कां न येइ मला हो निमंत्रण ? ।

उशिराचें न कळे मज काय कारण ॥ ध्रु० ॥

चालति चिरकाल तेथ हो प्रयोजनें

जन येती उल्लंघुनि अमित योजनें

दुर्विधि त्यां मंडपांत रोजरोज ने

काळगृहीं झडति अशीं लक्षभोजनें

संतत हें चालतसे जीवमारण ॥ अजुनि कां न येइ ० ॥ १ ॥

आजवरी इष्टमित्र-आप्तगण किती

आकर्षुनि नेले हो त्यांस नच मिति

आहूतहि मग त्यांच्या होति आहुती

उरलों मी अजुनि कसा हाय ! मागुती ?

राहवे न येथ मला एकही क्षण ॥ अजुनि कां न येइ ० ॥ २ ॥

मम कलत्रपुत्रपौत्र-मित्रजन भले

संसारीं सद्भाग्यें मजसि लाभले

परसुखांत निजसुख मीं नित्य पाहिलें

कर्तव्य न जीवनांत अन्य राहिलें

ईशपदीं मग्न अतां असति ईक्षण ॥ अजुनि कां न येइ० ॥ ३ ॥

घातपात-अपघातहि विविध जातिचे

व्यसनें, आजार-रोग बहुत रीतिचे

परदर्शित-परमादर कपटनीतिचे

जीवनपार्थि रिपु हे स्थित असति भीतिचे

यांपासुनि केलें म्यां स्वतनु-रक्षण ॥ अजुनि कां न येइ० ॥ ४ ॥

जीवाचा ध्येयध्रुव काल्पनिक असे
 जन्ममरण-फेऱ्यांनीं नच कुणा दिसे
 प्रतिजन्मीं तन्मार्गीं जीव अडतसे
 प्रापंचिक घोर दरीमाजि पडतसे
 प्रगति रूद्ध, चक्षुपुढें तिमिर भीषण ॥ अजुनि कां न येइ० ॥ ५ ॥
 “ मी मी मी ” म्हणुनि सदा जीव धडपडे
 अधिकाधिक मायामय-बंधनीं पडे
 भृंगासम जंजाळीं सतत सांपडे
 मुक्तिमार्ग नच गवसे, अंतरीं दडे
 हो हताश, भोगितसे दुःख दारुण ॥ अजुनि कां न येइ० ॥ ६ ॥
 आऽहाऽहा ! हे मृत्यो ! त्वरित येइं रे
 तव पाशीं भवपाशांतूनि नेइं रे
 जेविं धुकें रविकिरणीं सर्वथा विरे
 प्राणदीप्ति निर्वाणीं तेविं जावि रे
 तूं बलिष्ठ सकलांवर तव नियंत्रण ॥ अजुनि कां न येइ० ॥ ७ ॥
 मम सेवा-शुश्रूषा आजवर जिहीं
 केली अन् दाखविली प्रेमभक्तिही
 स्मरुनि त्यांस करतो मी नम्र विनति ही
 “ स्मृति माझी ठेवा हो ! नित्य संग्रहीं ”
 काळ-करीं करणार प्राण अर्पण ॥ × × ×
 आलें हो मज आलें क्षणिं निमंत्रण
 उशिराचें उरलें नच कांहीं कारण ॥ ॥ ८ ॥
 ॐ शांतिः शांतिः शांतिः

रचना ता ॥ १२-८-१९४६

सांगली-हायस्कूल-वर्णन

[यांतील प्रत्येक चरणांतील आरंभींचीं जाड ठशांतील अक्षरें घेतलीं म्हणजे कवितेचें नांव होतें.]

(वृत्त-मयूरगीति)

सांप्रत मान्य असे ही सुपर्णविजितोच्चशिखरिणी शाला ॥
गमते कीं ही विद्या-दान करायांस बैसली महिला ॥ १ ॥
लीन सदा सद्विद्या-मधु-पानीं शिष्य जेविं मधमाशी ॥
हाव प्रबल बलानें विद्येनें मिळविण्यास कीर्ति-शशी ॥ २ ॥
यशःसुहारें शोभे ज्योत्स्नेनें विधु जसा तशी शाला ॥
सलिलांत तैल-बिंदू पसरे यश त्यापरी दशदिशांला ॥ ३ ॥
कुरंग-से हो रंगति गायन-वर्गांत शिष्यगण गानें ॥
लतिकेव वळविती गुरु शिष्यांचीं सत्पथासि मृदुलमनें ॥ ४ ॥
वर्ण जिघा दुग्धैव श्वेतहि यश धवल जेविं विधुकांत ॥
नक्षत्रीं विधु शोभे, ही शाला तेविं इतर शालेंत ॥ ५ ॥

रचना ता ॥ २-३-१९२४

१ प्रत्येक मधमाशीप्रमाणें प्रत्येक शिष्य विद्यामधुसंचयाचे कामीं मग्न असतो.

इंग्रजी कवितेचें भाषांतर

(वृत्त—पृथ्वी)

करी रण, चिरी अरी, परि पळे दुरी लौकरी ।
दुजा दिनिं तयास हो, मिळतसे लढाया तरी ॥
परी समरिं जाउनी, लढुनियां मरे जो युधीं ।
शके न उठण्यास वा रण करावयाला कधीं ॥ १ ॥

(मूळ इंग्रजी कविता—Indian King Reader IV page 107 वर
आहे ती अशी:—)

He who fights and runs away
May live to fight for another day
But he who is in battle slain
Can never rise and fight again

पाऊस पडतांना पाहून

(वर्ग चालू असतांना खालील कविता एकदम सुचली आहे)

(वृत्त—मालिनी)

जलद बहुकृपेने वर्षतो जीवनातें ।

सकल भरुनि गेलीं वारिनें पूर्ण शेतें ॥

सळसळ जळधारा येति शब्दा करीत ।

बघुनि मुदित होती छात्र विद्यालयांत ॥ १ ॥

रचना ता ॥ १४-७-१९२५

श्रीसहकारी-देवी

(सहकारी चळवळीला उद्देशून रचलेल्या कविता)

(वृत्त—शार्दूलविक्रीडित)

दीनांची अनुकंपनीय कुदशा पाहोनियां भूतलीं ।
त्यांच्या अभ्युदयार्थ जी लगबगां स्वर्गातुनी पातली ॥
सौख्याची सरिताच केवळ गमे सर्वास जी सर्वदा ।
भक्तीनें अभिवंदितों सतत मी त्या देवतेच्या पदा ॥ १॥
कृष्णाचा कर धैर्य देत असतां गोवर्धनाखालतीं ।
गोपांना सुख लाभलें, बहुमुदें आल्हादली भारती ॥
साहाय्यार्थ सदैव सिद्ध असतां या देवतेचा कर ।
दुःखाच्या गिरिखालिंही सुख न कां दीनांस व्हावें तर ? ॥२॥

रचना ता॥ २६-८-१९२७

दिवाकर-गौरव

(मुंबई येथे पूर्वी कांहीं काल निघणाऱ्या दिवाकर मासिकास उद्देशून)

(वृत्त—शार्दूलविक्रीडित)

जैसा दीप्त दिवाकर प्रकटतां प्राची दिशेच्या मुशीं ।

तन्नामात्मक मासिक प्रसवतां मुंबापुरीच्या कुशीं ॥

नानालेखक-भाटवर्ग जमुनी गाणीं म्हणों लागती ।

‘ व्हा जागे जन हो ! निजोद्यम करा ’ ऐसें तयां सांगती ॥ १ ॥

हें औद्योगिक नव्यलेखनकथाद्वारे मनोरंजन ।

लोकांचें करितां, विलेपन करो नेत्रांत बोधांजन ॥

व्यापारोद्यमजागृती ठरवुनी ऐसें नवें धोरण ।

होवो उन्नतिमंडपास अपुल्या भव्याकृती तोरण ॥ २ ॥

रचना ता ॥ १७-९-१९३०

प्रसिद्धि : दिवाकर मासिक : अंक १ : ऑक्टोबर १९३०

अन्नदेवतेस नमन !

('अन्नभट' या अप्रकाशित विनोदी नाटिकेंतील कटाव)

(चाल—कटावाची)

धन्यधन्य गे ! अन्नदेवते ! । जगन्नायिके ! नमो नमस्ते ।
तवाधीन गे ! सर्व देव ते । स्मरति नित्य तुज लोक जेवते ।
स्निग्ध देह तव जशी खव्याची । बर्फी किंवा ढेप गुळाची ।
खुसखुशीत वडि आंबरसाची । किंवा पोळी बक्षिगव्हाची ।
वर्ण तुझा त्या श्रीखंडाचा । गाभा अनुपम लावण्याचा ।
शोभा दे त्या रंग कढीचा । तसाच पिवळा तव शालूचा ।
चक्र वेणिचें शिरिं वाटोळें । लांब शेवयांचें वेटाळें ।
गोल कुरडयांचें कीं जाळें । नेत्र जसें तें शंकरपाळें ।
मोदकापरी वदन शोभतें । टोंक तयाचें तुझें नाक तें ।
फुगीर गालीं पुरी फुगटते । कर्णस्थानीं करंजी बसते ।
लाडू जैसे मोतिचुराचे । कीं बुंदीचे छान कळीचे ।
कुचमंडळ तव शोभे साचें । सदा 'हस्तगत' करावयाचें ।
ऐसें सुंदर रूप मनोहर । वर्णवेच ना मला खरोखर ।
प्रणाम माझा घे तूतें । धन्यधन्य गे ! अन्नदेवते !० ॥

रचना ता ॥

श्रीमन्मयूर-प्रशस्ति

[महाराष्ट्रकविवर्य आर्यापति श्रीमोरोपंत यांच्या कवितांच्या अगाध भांडारांतून अनुरूप चरण व कल्पना वेंचून घेऊन त्यांच्याच आधारावर खालील गौरवपर कविता रचिल्या आहेत; तथापि पंतांच्याच चिरस्मरणीय शब्दांत सांगावयाचें तर—“ स्तवार्थं तुझिया तुझ्यासम कवी कधीं जन्मती ? ” हेंच खरें. सु. पुर्णे येथें चैत्र शु॥ १५ शके १८५५ पंतपुण्यतिथीस ‘पंतांची वाङ्मयमूर्ति’ हा निबंध वाचला, तेव्हां खालील कविता म्हणून दाखविल्या.]

‘ आर्यामुक्तामाला ’ दाविन परि जरि तुम्ही न मागाल ॥

लागाल प्रभुकंठीं घालूं फुगवील कीं रमा गाल ॥ १ ॥

असें म्हणुनि माल ती तवमनःसमुद्रोद्भवा—

सुताकरिंहि देउनी तिजसि अर्पिलें माधवा ॥

न कां मग रमा, धवासह दुजी प्रिया पाहुनी ।

कपोल फुगवील ती सवत आपुली मानुनी ! ॥ २ ॥

झाले बहु, होतिल बहु, आहेतहि बहु, परंतु तुलनेतें ॥

तुजसम तूं, हें त्वद्यश “ कविवर्य—” पदीं तुला अतुल नेतें ॥ ३ ॥

ग्रंथसुतां आधीं, मग वंदीन मयूरकवि विशालमति ॥

शिववंदनेच्छु आधीं विद्यानिधि तत्सुता जसे नमिती ॥ ४ ॥

रसिककवी तव काव्यें अनेकविध पाहुनी न कां रंजे ? ॥

वाटे त्वत्प्रतिभेचें झरझरतें नव्यभव्य कारंजें ॥ ५ ॥

आर्या आर्यांस रुचे, ज्यां न रुचे ते अनार्य हो खचित ॥

त्यांस कशा समजाव्या प्रमदालीला सुवर्ण-नग-खचित ? ॥ ६ ॥

तूंच खरा आर्यापति, यथेच्छ तूं शारदेस वाहविलें ॥

इतर अनार्यापति कवि, कीं ते भलतीकडेच वाहवले ॥ ७ ॥

यास्तव कितिदां प्रणती करितों याची नसे मुळीं गणती ॥

गुणगणकण अणु कथितां, घेती मानूनि सुज्ञजनगण ती ॥ ८ ॥

रचना—रामनवमी शके १८५५

ता॥ ४-४-१९३३

प्रसिद्धि : पुरुषार्थमासिक : जुलै व ऑगस्ट १९३३

यशश्चितन

(वृत्त-शार्दूलविक्रीडित)

विद्याधीश गणेश, माधव जया पद्मालया भामिनी ।
श्रीसत्येश्वर वेळणेश्वर, तशी जोगेश्वरी स्वामिनी ॥
भास्वान् विघ्नतिमिस्र-हा शुभकर श्रीमान् जगन्नायक ।
वर्षो मंगलदायिनी वरसुधा हें देवता-पंचक ॥ १ ॥
आराधूनि तपें तपस्वि-सुजनीं केलीं महापावनें ।
विस्तीर्णें गिरिगव्हरें सुखद जीं स्रोतांचिया धावनें ॥
उत्तुंगाद्रि-शिरें जिथें वसतसे प्रत्यक्ष तो शर्वही ।
दांपत्यास करोत दान सुकृतक्षेमादिकें सर्व हीं ॥ २ ॥
षट्शास्त्रें, श्रुतिसंहिता विविध त्या, पोथ्यापुराणें तशीं ।
यांतील प्रतिशब्द दानचि करो आशीर्वचें भव्यशीं ॥
जें जें मंगल या समस्त वसुधा-पृष्ठावरी नांदतें ।
तें तें प्रेमगुणें वधूवर-मनां हो शाश्वतीं सांधतें ॥ ३ ॥
वाद्यें मंजुल वाजती, श्रवुनि तीं स्वर्दुर्दुभी लाजती ।
नारीसंघ विराजती, जन तसे या मंडपीं साजती ॥
विप्रांचें “ शुभ सावधान ” म्हणणें देवांसही तर्पितें ।
वेळा मंगल पाहुनी प्रियवरा माला वधू अर्पिते ॥ ४ ॥
ज्याचा कीर्तिसुगंध धुंद बनवी दाही दिशांचे इभ ।
धी-गीः-श्री-युत ‘ साठये ’-कुलज तो आहे तुझा वल्लभ ॥
तो ‘ नारायण ’ मूर्त तूंहि अससी प्रत्यक्ष लक्ष्मीपरी ।
“ यावत् चंद्रदिवाकरौ ” सुखभरें नांदा सदा भूवरी ॥ ५ ॥

सेवाधर्मपरायणा कमलजा नारायणा आदरी ।
 किंवा वीरमणी शिवास रमणी ती पार्वती सुंदरी ॥
 तैशी देउनि तूं स्वसे ! तेव वरा सर्वस्व, सेवा कर ।
 अन्योन्यां प्रिय व्हा, निरंतर सुखी राखो तुम्हां शंकर ॥ ६ ॥
 कन्या ही धनराशि द्यायचि असे अन्यास जी यौवनीं ।
 ही होतां स्मृति दुःख-हर्ष-लहरी हेलावती मन्मनीं ॥
 हा सृष्टिक्रम योग्य यास्तव विठे ! मी हें तुला सांगतो ।
 तद्वंशा ध्वज हो, स्वधर्मरत हो, पाळीं यथासांग तो ॥ ७ ॥
 होतां ब्राह्म-विवाह-सद्धिधि सुरू होतो गृहस्थाश्रम ।
 त्यातें आचरितां तुम्ही उभयतां पावूं नका संभ्रम ॥
 मांगल्यप्रद चार अर्थ मिळवा, साफल्य जें भूवरी ।
 ठेवा भाव हरीवरीच पुरता, जो भाविकां सांवरी ॥ ८ ॥

(वृत्त-शिखरिणी)

वधू साक्षालक्ष्मी, वरहि मग नारायण खरा ।
 तुम्ही लक्ष्मीनारायण-सम सुखीं नित्य विहरा ॥
 करा देशोद्धारा निवटुनि तयाची भवनति ।
 तुम्हां दोघां ' दामो-दर ' करित हा हीच विनति ॥ ॐ ॥

×

×

×

जोशीवंशोद्भवेनेदं श्रीविनायकसूनुना ॥
 दामोदरेण रचितं यशश्चितनमीदृशम् ॥

विवाहदिन-

ज्येष्ठ शु॥ १२ शके १८५४

ता॥ १५-६-१९३२

मंगलागौर

(चाल-झिम्प्याची)

मंगलागौर । माझी मंगलागौर
भक्तिभावे पूजनिया जोडूं या कर ॥
पानपत्री नानारीति
आणूं वाहूं देवीप्रति
वशेल्यांच्या संगें प्रार्थूं । देवी सुंदर ॥
रूपशक्तिमती देवी
सौख्यामाजी सर्वां ठेवी
जन्मोजन्मीं सौभाग्याचा । देवो ती वर ॥
देवी पाहोनी मंगला
जीव आमुचा रंगला
इच्छामात्रें तीच्या वाहो । कृपेचा पूर ॥
सौख्यसोहळा पाहोनी
राहे नजर गुंगोनी
जागवाया रात्रभर । होऊं तयार ॥
छप्पापाणी-फुगड्या-गोफ
झिम्मा खेळूं, नाचूं खूप
सासूसासन्यांचा धाक । सारूनी दूर ॥

रचना ता॥ १५-८-१९३३

प्रसिद्धि : स्रीमासिक : ऑगस्ट १९३४

मौजीबंधन

[कु. यशवंत देव याच्या व्रतबंधानिमित्त रचलेले. मनांत आल्यापासून सुमारें सहा तासांत खालील पद्ये अवतीर्ण झालीं आहेत.]

(वृत्त—शार्दूलविक्रीडित)

उत्साहें भरली समस्त वसुधा नेत्रोत्सवा शोभली ।
नक्षत्रग्रहतारकाबलयुता वेला भली लाभली ॥
आकाशीं रवि थांबला सकुतुकें माथा मुदें हालला ।
ऐसा थोर विधी सुमंगलदिनीं ' देवां '—कडे चालला ॥ १ ॥
शोभे मंडप थाटला, मृदुलतापर्णादिकीं दाटला ।
सर्वा दृश्यचि वाटला, म्हणुनिया संमर्द हा रेटला ॥
भक्तां देवचि भेटला, जणुं गमे चिंतोदधी आटला ।
उत्साहा भर लोटला, जनमनीं आनंद कोंदाटला ॥ २ ॥
नामें तूं ' यशवंत देव ' अससी भूदेव^१ व्हावें खरा ।
मौजीबंधन हा सुमंगल असा संस्कार होई बरा ॥
तेजःक्षांतिपरा वसिष्ठमुनिची व्हावी तुझी वैखरी ।
वाल्मीक्याऽत्रिमुनींपरी त्रिजगतीं त्वत्कीर्ति होवो खरी ॥ ३ ॥
धर्माची अवहेलना बहुपरी होई पहा संप्रति ।
जो दीनोद्धरणीं समर्थचि परि त्राता नसे त्याप्रति ॥
जो^२ धर्मप्रतिपालनीं क्षम तथा सद्धर्म रक्षी स्वयें ।
न्याया न्याय्यपथीं जनां स्वकृतिनें आदर्श हो निश्चयें ॥ ४ ॥

१ ब्राह्मण

२ धर्मो रक्षति रक्षितः

ज्याचीं तीनच पावलें परि कसें त्रैलोक्य सामावलें ! ।
 तैसें त्वद्यश वामनापरि बटो ! राहो त्रिखंडीं भलें ॥
 निष्ठावान् असणें ध्रुवापरि जगीं हा बोध चित्तीं ठसो ।
 विश्वस्तुत्यजनीं सदा ध्रुपदसें त्वन्नाम आधीं वसो ॥ ५ ॥
 ' संस्कारैः ' द्विज उच्यते ' जननिं ज्या ' शूद्रत्व संजायते ' ।
 षट्कर्मोचित सद्गुणां मिळवुनी होई यशस्वी यतें ॥
 वाढो धीःद्युति शक्तियुक्तिसहिता शुक्लेंदुवत् सत्वरें ।
 वंशाची निज आर्यभूजननिची हो उन्नति त्वत्करें ॥ ६ ॥

वना-चैत्र वा॥ २ शके १८५६

ता॥ १-४-१९३४

१ जन्मना जायते शूद्रः संस्कारैः द्विज उच्यते ॥

माझा बोका

[वृत्त-शार्दूलविक्रीडित]

बाल्यापासुनि एक छान 'करडा' बोका अम्हीं पाळिला ।
झाला भावडता अतीव सगळ्या तो आमुच्या चाळिला ॥
त्यानें दाखविले स्वजातिगुणही शेजारच्या आळिला ।
बोका तो प्रिय लाडका कितिकदां म्यां रोज कुर्वाळिला ॥ १ ॥

ज्याचें अंग मऊ, मऊ न गमते लोणीहि त्याच्याहुनी ।
केसांचें भरघोंस पुच्छ उभवी प्रेमें मला पाहुनी ॥
डोळे शोभति जेविं 'रेडियम'चे कांटे घड्याळांतले ।
अंधारांतहि उंदरां क्षणिं वधी, अत्यंत जे मातले ॥ २ ॥

जावें देवघरांत पूजनविधी भावें कराया यदा ।
यावें तेथवरी कधीं न चुकतां ठावें तथा हें सदा ॥
ध्यावे नेत्र मिटून ईशभजनीं व्हावें जणूं तन्मय ।
प्यावें, पूजन संपतां, मटमटां, द्यावें तथा जें पय ॥ ३ ॥

सिंहाची पशुमार्णीं प्रखरता, कीं आसुरी क्रूरता ।
कोल्ह्याची तशि दाखवी चतुरता, तो उंदरां मारतां ॥
वाघाचा जरि मावसा तरि लळा वाटे तथाचा मला ।
सान्या एकवट्टनि या गुणकला कीं हा जणों जन्मला ! ॥ ४ ॥

“खाया चोरुनि दूधसाय तुमचा बोकाचि सोकावला ।
त्याचा गुंडपणा बघुनि भमुचा हा जीव हो कावला ” ॥
गान्हाणीं कथिती अशीं प्रतिदिनीं संत्रस्त शेजारिणी ।
मारी उंदिर त्यांकडील म्हणुनी तो घे जणूं खंडणी ! ॥ ५ ॥

‘शंभ्या, शुंभ, मन्या, गण्या’ अशि कित्ती तत्प्रेमनामावली ।
नामैं अन्याहि मीं अनन्यममता-योगें तथा ठेवलीं ॥
आम्ही प्रेम अखंड नित्य करितों जें एकमेकांवरी ।
तैसें पुत्रकलत्रमित्र न कधीं स्वप्रेमलोकीं करी ॥ ६ ॥

कांपे मूषक-मंडळी थरथरां तो त्यां गमे काळ-सा ।
शेजाऱ्यांसहि दांडगेश्वर दिसे तो क्रूर विक्राळ-सा ॥
मोठा प्रेमळ मित्र-साच परि तो वाटे अम्हांला भला ।
होता पूर्व-ऋणानुबंध म्हणुनी दैवें अम्हां लाभला ॥ ७ ॥

× × ×

हायहाय ! परी ऐका, वार्ता जी तीव्र ताप-दा ॥
नेला चोरुनि तो बोका, दुष्टें, ही घोर आपदा ॥

रचना ता॥२९-११-१९३५

नवरत्नहार

(वृत्त-शार्दूलविक्रीडित)

श्रीगौरीहर-वेळणेश्वर-कुलस्वामो मृडानीपतिः ।
संसाराब्धितितीर्पुतारणपरा जोगेश्वरी स्वामिनी ॥
दुःखध्वांतदिवाकरः गणपतिः पद्माविलासास्पदः ।
श्रीपंचायतनं ददातु सुवरान् नव्यौ वधूवल्लभौ ॥ १ ॥

गायत्री सुरकामधेनु करिते भक्तस्पृहापोषण ।
गंगा स्मर्तृजनांस मंगलवरें दे नित्य संतोषण ॥
गीता सत्कृति सांगते मथुनि किंकर्तव्यता-दुश्चित ।
ॐ कारात्म ग-कार तीन करिती कल्याण हें निश्चित ॥ २ ॥

कोण्या एक सरोवरीं कमलिनी भाग्योदयें जन्मली ।
प्रौढत्वीं मकरंद-पूर्ण-भरिता झाली भली शोभली ॥
तों आला रवि, रंजवी अलिकुलां, तीतें नवी दे द्युति ।
आसेष्टांस तशी सुखावह गमो या दंपतीची युति ॥ ३ ॥
नांवानें वर जो 'ॐ-ॐ' कृती '- - ' वधू त्याप्रति ।
'- - ' आणि 'ॐ-ॐ' कुलयुती ही धन्य हो शाश्वतीं ॥
ही अभ्यागतमंडळी सुखमती आशीर्वचें वर्षती ।
त्यांना साथचि द्यावयास्तव किती वाद्येंहि संघर्षती ॥ ४ ॥

बाले ! या समयीं तुला कथितसें तें त्वां करावें श्रुत ।
त्यायोगें तव भावि आयु सुतराम् होईल सर्वादित ॥
जाई आश्रय लाभतां मृदुलता वृक्षाचिया शेखरीं ।
तैशी त्वत्पतिसंगमीं तवतनूवल्ली भरारो खरी ॥ ५ ॥

बाले ! त्वज्जननीं त्वदीय जननीतातादि संमोहले ।
बालत्वीं तव हास्यलास्य बधुनी सौख्यार्णवीं पोहले ॥
देतां भर्तृकरीं मुळी ! तुज अतां तन्नेत्र ओलावले ।
त्यांचे हेःश्रम पाहिजेतचि मुळी ! तूं सार्थकीं लावले ॥ ६ ॥

आतां सत्यचि आजपासुनि मुली ! आलीस अस्मत्कुलीं ।
 ठेवावी बहु सुप्रसन्नचि सदा तूं मंडळी येथली ॥
 दोंबाजूंसहि देहलीवरुनियां दीपप्रभा जातसे ।
 सद्भाग्यें तव तातवल्लभकुलां त्वां भूषवावें तंसें ॥ ७ ॥
 श्रीरामेश्वर-मानसा बहु रुचे गंगानदी-कावडी ।
 त्वद्वाणीश्रवणीं त्वदीय पतिला वाटो तशी आवडी ॥
 तच्चित्तीं तव मूर्ति संतत रमो जैशी नर्भीं वावडी ।
 तूतें तत्सुखहेतु ती कृति गमो गोडी, न हो वावडी ॥ ८ ॥
 साधाय्या पुरुषार्थ चार बरवा वाटे गृहस्थाश्रम ।
 होती सार्थचि यांत जीवितयशःसिद्धयर्थदीर्घश्रम ॥
 तद्दीक्षा वरिली तुम्हीं उभयतां संसार आतां करा ।
 संपत्संततिसौख्यदा प्रभुवरा भावें भजा श्रीकरा ॥ ९ ॥

विवाह ता॥ २९-५-१९३७

१ उंबरठा (देहलीदीपकन्याय)

आमचा रामा गडी

(चाल-लावणीची)

हुशार रामा गडी आमचा अम्हांकडे नोकरी । इमानें इतबारें तो करी ॥ ध्रु०॥
थेट कोंकणांतुनी भा'उच्या उतरे धक्क्या'वरी । थक्क हो पाहुनि मुंबापुरी ॥
देह चिऱ्यासम, वर्ण काळसर-तांबुस मातीपरी । कातळाचीच पाठिला सरी ॥
नाकामधुनी ओबडधोबड भाषा बोले जरी । आंतुनी फणसासम ती सरी ॥

तीं जांब-जांभळें, आपुस वा पायरी

रसयुक्त फळें हीं देती बहु माधुरी

तशि भाषा त्याची रसाल हो अंतरीं

जेवुनि-खाउनि, चैनीसाठीं पगार खेळें करीं । 'मुंबई जीवाची' तो करी ॥ ध्रु०॥१॥

विजार लांडी, गंजीफ्रॉकहि साधा-सा वापरी । कधिं करी ऐटहि नानापरी ॥

दिनभर राबे, परी सणाला कधीं न दे हाजिरी । आपली हौस करी साजिरी ॥

गोकुळकाला, गणपति-गौरी, शिमगा-धुळवड पुरी । दाखवी रीत जनां नाचरी ॥

“ गोविंदा आला, आला तुमच्या घरीं

दहिंदूध खूपसें ओता त्याच्यावरी ”

धरि फेर सख्यांसह, अशी गर्जना करी

कष्टालू अति, जात इमानी दुजी न भूमीवरी । धन्याची धन्य करी चाकरी ॥ ध्रु०॥

अमुचीं संभाळुनियां प्रेमें कामें दुसऱ्या घरीं । कमाईकरितां जादा करी ॥

मर्जी राखुनि, सेवा करितो शेठाची बहुपरी । खूप 'लडू' शेठाणी त्यावरी ॥

आडोशाला बसुनी करितां जेवण वा न्याहरी । आठवी घरची स्थिति अंतरीं ॥

म्हणुनियां पगार पडतां करीं

कोंकणांत आधीं द्रव्य रवाना करी

क्रम अचूक ऐसा प्रतिमासीं आचरी

जणूं मुंबईच्या तो आणिक त्याच्या जीवावरी । जन्मभर जगती सारीं घरीं ॥

ध्रु० ॥३॥

रचना ता॥-४-४-१९४६

१ भाऊचा धक्का-कोंकणांतील वोटी, लागण्याचें व सुटण्याचें मुंबई येथील ठिकाण.

‘ रामदास ’ बोटीची जलसमाधि !

(ता. १७।७।४७ रोजी आषाढी अमावास्येचे दिवशीं रेवस बंदराला जाण्यासाठीं निघालेली ‘ रामदास ’ बोट मुंबईपासून १२।१३ मैलांवर काश्याच्या खडकाजवळ समुद्रांत बुडाली, हा शोकप्रद प्रसंग खालील कवितेंत वर्णिला आहे. रौद्ररसांतील कविता छापून झाल्यानंतर ही दुर्दैवी घटना घडल्यामुळे ही कविता येथें दिली आहे.)

[चाल-उद्धवा, शांतवन कर जा०]

नरबुद्धिभावना रडली । दुर्दैवी घटना घडली ॥ ध्रु० ॥

आषाढ-अमावास्येला । दुष्टयोग जमुनी आला ॥

पाऊस, वादळी वारा । दर्याहि तुफानी झाला ॥

‘रामदास’ बोटीमध्ये । गर्दीचा लोंढा घुसला ॥

सोडतां ‘ भाउचा धक्का ’

सर्वांच्यः हृदयीं धक्का

बसला, तो झाला पक्का

डळमळली, भाशा मेली । दुर्दैवी घटना घडली ॥ १ ॥

घेउनी उतारू संगें । सातशेंहुनी हो ! जास्ती ॥

चालली बोट नेटानें । दर्या जरि दावी मस्ती ॥

उत्तुंग उसळत्या लाटा । उपजविती चिर्तीं धास्ती ॥

लाटा न, नागिणी अपुल्या

लालचलेल्या त्या जिभल्या

बाहेर काढुनी आल्या

घडकीनें सारीं भयालीं । दुर्दैवी घटना घडली ॥ २ ॥

सोसाट पिसाटे वारा । चवताळुनि आला तडक ॥
खळ खळ खळ काळें पाणी । फेसाळुनि मारी थडक ॥
खात खात झोंके आली । ' काश्याचा ' जेथें ' खडक ' ॥

तों धावुनि आला काळ
ओकीत विषारी लाळ
जनहृदयीं हलकल्लोळ

शेवटची घटिका भरली । दुदैवी घटना घडली ॥ ३ ॥
एक लाट इकडुनि आली । तों बोटच तिकडे कळली ॥
बायकामुलें भेदरलीं । मरणवेळ सर्वां कळली ॥
किंचाळुनि छाती फुटली । गडबड नि रडारड झाली ॥

जीवाशा अवचित दडली
बंधनें मृत्युचीं जडलीं
मग बोट कुशीवर पडली

क्षणिं रसातळाला गेली ! । दुदैवी घटना घडली ॥ ४ ॥

रचना ता. २४-७-४७

मन्मनोरथमाला

(वृत्त-औपच्छंदसिक)

[या वृत्ताचें लक्षण-१ व ३ या चरणांत ससज द्विगुरू हे गण आणि २ व ४ या चरणांत सभरय हे गण असें आहे. कविश्रेष्ठ मोरोपंत यांनी या वृत्तांत "आशंसाष्टक" रचिलें आहे.]

मृजुवोक्षसे सुभाग्य मोठें । कविमालेंतिल पुष्पपत्र व्हावें ॥

जगदुद्धरिणी सरंस्वतीच्या । शुभकंठाऽऽभरणीं सदा रहावें ॥ १ ॥

नवरत्नततीं तिला सु-मोन्या । तरि सामान्य 'खडा' तिथें वसावा ॥

करि धारण नित्य शालजोडी । तिजला पायघडी गमो विसावा ॥ २ ॥

विलसे सविता, नभीं स्वतेजें । ग्रह संगें असती पर प्रकाशी ॥

कवि गीर्षपति शौर, तेथ राहो । जन हा मंदमतीहि त्यांजपारीं ॥ ३ ॥

गिरिच्या शिरिं उंचउंच जावें । अथवा अब्धितटीं सुखें रमावें ॥

गगनीं द्युतिगोलकां पहावें । सकलाधारमहेश्वरा नमावें ॥ ४ ॥

करितां प्रतिभाप्रसाधनातें । मम चित्त्वृत्ति न लेशही शिणाव्या ॥

कविवर्यमयूर-काव्यपंक्ति । प्रिय केकावलि सारख्या म्हणाव्या ॥ ५ ॥

विजनीं, सुजनीं, वनीं, मनींही । करुनी गुंजन कीं बहूच्च घोष ॥

कविता मम वा दुजाहि गातां । मज लाभो चिरकाल आत्मतोष ॥ ६ ॥

रचना ता॥ २०-३-४६

१ वास्तविक ग्रह हे सूर्यप्रकाशीच आहेत.

मेरुमणि

(वृत्त- शार्दूलविक्रीडित)

नानालोक-कथानुभूति-निकर्षीं सत्-रूप जें रेखिलें ।
विश्वीं शाश्वत चेतनामय असें चित्-रूप जें देखिलें ॥
तत्संगोत्थित-मुद्-स्वरूप-कविता तेजस्विता पावली ।
ही सर्वास रूचो त्रिरूप^२गुणिता “ आमोद-रत्नावलि ” ॥

रचना ता॥ १३-५-१९४५

विद्वज्जन-प्रार्थना

(वृत्त-शार्दूलविक्रीडित)

येथें जें पडलें उणें- अधिक तें विद्वज्जनीं साहजे ।
प्रेमें पूर्ण कृपा करोनि बरवें केलें तिहीं पाहजे ॥
जे जे थोर परोपकार-रत त्यां हें योग्य आहे सदा ।
त्यांचा तो उपकार फारच अम्ही मानूं सदासर्वदा ॥

— : श्रीमोरोपंतभक्त परशुरामतात्या गोडबोले

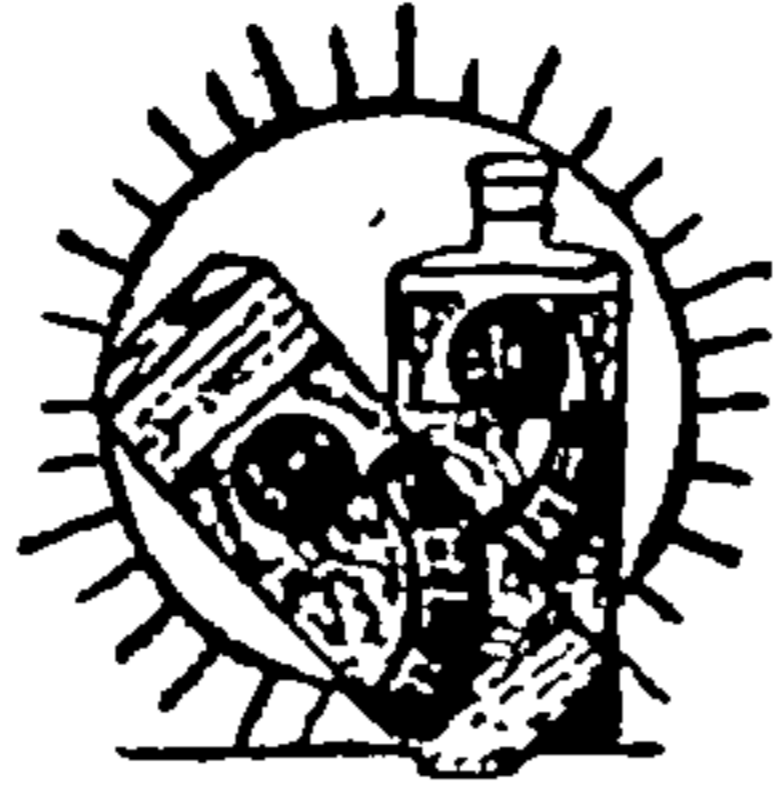
कोठें दूरान्वितपद, कोठें चुकली भसेल यतिमात्र ॥

‘ अतिमात्र दोष ’ ऐसें न वदोत कवी समस्तगुणपात्र ॥

— : श्रीमोरोपंत : मंत्ररामायण-उपोद्धात

१ सत् व चित् यांच्या संयोगापासून उत्पन्न झालेली मुद् (आनंद-आमोद)
स्वरूपिणी अशी कविता.

२ सच्चिदानंद या त्रिरूपात्मक गुणांनी युक्ता (दोन्यानें गुंफलेली) अशी.

AERIALEX

Rs. 10-8-0 + Postage Re. 1/-

AERIALEX reduces noise level—eliminates risks due to lightning, rain, storm etc.—improves quality when connected in series to an outdoor aerial.

No poles, masts, hanging wires—of the size of a door-bell. **AERIALEX** can be fitted on your Radio too.

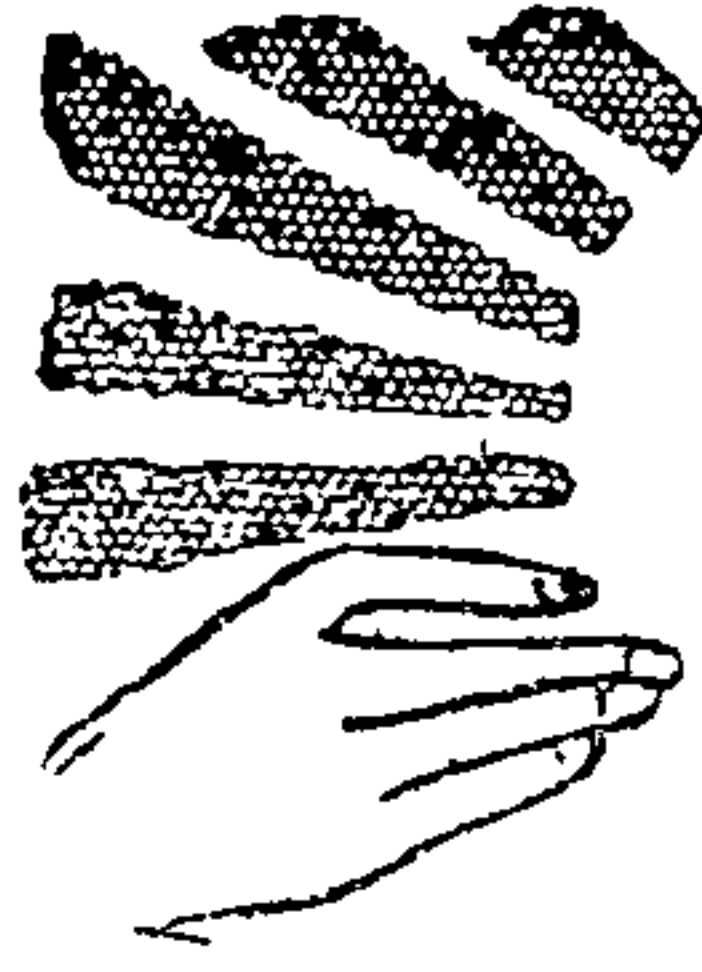
RADIO ELECTRIC LTD.

Lamington Chambers, BOMBAY 4

दम्यांतून मुक्त !!

एलिकिझर

एफेलिन

हे एक दम्यावरील अति उत्कृष्ट औषध आहे.

सर्वत्र मिळते.

४ औंस वाटली किं. २-१०-०. १६ औंस वा. १० रु.

इंडो-कॉन्टिनेन्टल ट्रेडिंग कंपनी

४५७ सॅण्डर्स रोड, मुंबई ४

रामतीर्थ

ब्राह्मी तेल

[स्पेशल नं. १] (रजिस्टर्ड)

मैंदूचे ज्ञानतंतु बलवान् होऊन सफेत केस काळे होतात. टक्कल पडलेल्या ठिकाणी केस येतात. खवडे नष्ट होतात. लिखा व उवा नाश पावतात. स्मरणशक्ति आणि दृष्टीची वाढ होऊन गाढ झोप लागते. प्रत्येक ऋतूंत स्त्री-पुरुष आणि मुलें यांसाठी अत्यंत फायदेशीर आहे.

सर्वत्र मिळते.

मोठी बा. रु. ३॥, लहानबा. रु. २.

श्रीरामतीर्थ योगाश्रम, ४४८ सॅण्डर्स रोड, मुंबई नं. ४